

Stanisław Koller

(Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie)

ZNACZENIE WYKAZU AKT W PROCESIE BRAKOWANIA I NISZCZENIA DOKUMENTACJI OPERACYJNEJ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA W LATACH 1956–1989. ZARYS PROBLEMATYKI

Problem brakowania i niszczenia dokumentacji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa ma wiele aspektów. Wydarzeniem najbardziej interesującym opinię publiczną w tej kwestii był proces niekontrolowanego i masowego niszczenia archiwaliów „bezpieki” w latach 1989–1990, czyli już po ustaleniach Okrągłego Stołu. Te bezprawne działania sprowokowały społeczeństwo, środowiska opozycyjne i dziennikarskie do wyrażenia głośnego protestu. Pod naciskiem zmasowanej kampanii prasowej 31 stycznia 1990 r. ukazała się Decyzja nr 1 ministra spraw wewnętrznych gen. Czesława Kiszcza-ka, podpisana w zastępstwie przez gen. Henryka Dankowskiego, w sprawie zakazu niszczenia dokumentów w resorcie spraw wewnętrznych. Zabraniała ona aż do odwołania niszczenia wszelkich dokumentów: roboczych, operacyjnych, a także archiwalnych¹. Wspomniane wydarzenia spowodowały pojawienie się wielu publikacji poświęconych przypadkom niszczenia akt w poszczególnych archiwach, rodzajowi niszczonych materiałów, rozmiarom i skutkom tego proceduru, osobom odpowiedzialnym za ten proces, aspektem prawnym wydawanych decyzji. Tymczasem nie należy zapominać, że niszczenie materiałów operacyjnych odbywało się w całym okresie funkcjonowania archiwów SB w PRL. W tym czasie miało ono charakter wewnętrzny, określony merytorycznie odpowiednimi przepisami i całkowicie niedostępny dla opinii publicznej. Jaki był stosunek

¹ AIPN, 01100/22, Decyzja ministra spraw wewnętrznych z 31 I 1990 r. w sprawie zakazu niszczenia dokumentów w resorcie spraw wewnętrznych, k. 2.

resortu do wytworzonych akt operacyjnych? Jakie materiały operacyjne podlegały przechowaniu, a jakie – zniszczeniu? Jakimi kryteriami operowało kierownictwo resortu podczas ustalania kategorii okresu przechowywania dokumentów operacyjnych? Dlaczego je niszczone i czym się kierowano? Czy brakowanie i niszczenie materiałów wytworzonych przez SB miało w PRL charakter polityczny? Niniejszy artykuł ukazuje jeden z głównych czynników procesów brakowania i niszczenia dokumentacji operacyjnej w Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej/Biurze „C” MSW w latach 1956–1989, jakim był wykaz akt. Równocześnie podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, czy polityka Polski Ludowej miała w tym okresie wpływ na proces nowelizacji wykazu akt w kwestii brakowania i niszczenia akt operacyjnych².

Brakowanie i niszczenie materiałów operacyjnych zarówno Służby Bezpieczeństwa, jak i Milicji Obywatelskiej regulowały odpowiednie zarządzenia archiwalne ministra spraw wewnętrznych, które wprowadzały w życie instrukcje o pracy archiwum ewidencji operacyjnej. Normatywy te wspólnie szczegółowo określały sposób postępowania z dokumentacją złożoną w archiwach, w tym także proces brakowania i niszczenia akt. Zarządzenia wprowadzały instrukcję i wykaz akt, który precyzował okres przechowywania dokumentacji archiwalnej poszczególnych rodzajów, po którym należało ją zniszczyć. Na proces brakowania i niszczenia dokumentów wpływ miały także czynniki pozanormatywne, np. praktyczne (potrzeba znalezienia wolnego miejsca na nowe jednostki archiwalne) lub polityczne (zacieranie śladów w celu ukrycia informacji kompromitujących określone działania czy osoby)³.

² Problematykę brakowania i niszczenia materiałów archiwalnych po byłej SB omawiali (w układzie chronologicznym): R. Peterman, *Proces brakowania i niszczenia akt organów bezpieczeństwa państwa w latach 1954–1990 na przykładzie województwa łódzkiego* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 379–391; *idem*, *Rozkaz zniszczyć*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2006, nr 1–2, s. 112–115; T. Balbus, K. Stróżyna, „*Ojczyznę wolną racz nam wrócić Panie...*”. *Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Henryka Gulbinowicza w latach 1970–1990*, Wrocław 2008, s. 133–151; E. Długajczyk, *Sprawa karna o niszczenie akt w Wojewódzkim Urzędzie Spraw Wewnętrznych w Katowicach w latach 1989–1990* [w:] *Archiwa i archiwalia górnośląskie*, t. 1, red. E. Długajczyk, W. Gojniczek, B. Kalinowska-Wójcik, Katowice 2008, s. 156–169; S. Białek, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji SB w województwie opolskim w latach 1987–1990. Ustalenia wstępne*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 53–107; S. Koller, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (1956–1990)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, t. 4, s. 179–234; K. Ostrowska, M. Żuławnik, *Niszczenie kartotek Biura „C” MSW w latach 1989–1990*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, t. 4, s. 235–250; M. Kruk, *Niszczenie materiałów archiwalnych w Wojewódzkim Urzędzie Spraw Wewnętrznych w Gdańsku w latach 1989–1990*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, t. 4, s. 251–270; R. Kościański, R. Leśkiewicz, *Brakowanie i niszczenie dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Poznaniu w latach 1989–1990. Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, t. 4, s. 271–282; S. Koller, *Procedura brakowania materiałów Biura „W” w latach 1972–1989*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1, s. 247–265; *idem*, *Normatywne zasady brakowania i niszczenia materiałów Służby Bezpieczeństwa w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (1956–1990)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2, s. 331–358; *idem*, *Brakowanie i niszczenie akt pionu SB do walki z Kościołem – zarys problematyki*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2013, nr 38, s. 227–258; *idem*, *Bezpieczeństwo interesów totalitarnego państwa i jego funkcjonariuszy motywem brakowania i niszczenia dokumentacji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa MSW (1956–1989)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2014, nr 40, s. 155–182.

³ Zob. S. Koller, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji...*, s. 187–194, 197.

Podstawowe znaczenie w procesie wyznaczania terminu brakowania i niszczenia dokumentacji miał wykaz akt. Dzielił on wszystkie materiały złożone w archiwach MSW na poszczególne rodzaje akt (zgodnie z ich treścią) oraz ustalał okres ich przechowywania, czyli tzw. kategorie⁴. Po terminie wyznaczonym przez ustawodawcę jednostki archiwalne miały zostać wybrakowane i zniszczone. Zdarzały się także doraźne zmiany kategorii niektórych rodzajów akt operacyjnych. Decyzje w tej materii podejmował dyrektor Biura „C”⁵. Niezależnie od wyznaczenia okresu przechowywania poszczególnych rodzajów akt wydawano specjalne zarządzenia i wytyczne, w których typowano określony rodzaj dokumentów do zniszczenia⁶. W artykule poddano analizie wykazy akt, które nowelizowano całościowo przez kolejne normatywy.

W latach 1956–1989 ukazało się pięć ministerialnych zarządzeń archiwalnych regulujących postępowanie z materiałami powstałymi w jednostkach operacyjnych „bezpieki”, kwalifikującymi się do trwałego lub czasowego przechowywania w placówkach resortowych MSW: Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej MSW/Biurze „C” MSW⁷, archiwach wydziałów BEO/„C” komend wojewódzkich (równorzędnych) Milicji Obywatelskiej, składnicach akt komend powiatowych (równorzędnych) MO, a także jedno zarządzenie dyrektora Biura „C”:

– Zarządzenie nr 00123/57 z 1 lipca 1957 r. wiceministra spraw wewnętrznych Antoniego Alstera⁸;

⁴ W archiwistyce kategoria archiwalna to oznaczenie ważności i wartości dokumentu dokonane na podstawie kwalifikacji materiałów. Dokumentację ze względu na wartość archiwalną dzieli się na: archiwalną – oznaczoną literą „A”, i niearchiwalną – oznaczoną literą „B”. Materiały opatrzone literą „B” z dodaniem cyfr arabskich, np. 5, 10, 25, mają czasowe znaczenie praktyczne. Po upływie obowiązującego dla akt okresu przechowywania podlegają one brakowaniu. Dokumentacja o symbolu „BC” ma krótkotrwale znaczenie praktyczne. Po wykorzystaniu jest przekazywana na makulaturę. Dokumentacja o symbolu „BE” z dodaniem cyfry arabskiej, np. 10, po okresie przechowywania jest poddawana ekspertyzie przez uprawnionego pracownika archiwum państwowego. Może on dokonać zmiany kategorii tych materiałów, włącznie z uznaniem ich za archiwalne. Zob. H. Robótka, *Wprowadzenie do archiwistyki*, Toruń 2003.

⁵ Takie doraźne zmiany miały miejsce np. w 1982 r., kiedy dyrektor Biura „C” wprowadził 18 zmian w wykazie akt. Zob. AIPN, 0544/5, Pismo dyrektora Biura „C” płk. Kazimierza Piotrowskiego do naczelnika Wydziału VIII Biura „C” MSW z 5 VI 1982 r. w sprawie wprowadzenia zmian w wykazie akt, k. 61–61v.

⁶ Przykładem specjalnych zarządzeń i wytycznych, w których określano rodzaj niszczonego materiału, były: Zarządzenie nr 0018/58 z 7 II 1958 r. i Wytyczne nr AZ-04033/64 z 9 VI 1964 r. Zarządzenie nr 0018/58 płk. Jana Zabawskiego dotyczyło zniszczenia materiałów archiwalnych niemających znaczenia operacyjnego, historycznego lub szkoleniowego, znajdujących się w Archiwum BEO MSW (wydziałach ewidencji operacyjnej KW MO). Wytyczne nr AZ-04033/64 dotyczyły brakowania i niszczenia materiałów archiwalnych pozbawionych znaczenia operacyjnego, historycznego lub szkoleniowego, znajdujących się w archiwum Biura „C” MSW i wydziałach „C” KW MO, złożonych do archiwum do 1960 r. włącznie. Obydwa akty prawne nie zawierały jako załącznika wykazu akt. Zob. S. Koller, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji...*, s. 194–197.

⁷ Biuro „C” MSW gromadziło akta archiwalne wytworzone w MSW i podległych mu jednostkach. Zob. http://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=2033&id_pz=9808&id_s=10366&id_ps=17864 (dostęp 17 VII 2015 r.).

⁸ Równoległe do tego normatywu ukazało się Zarządzenie nr 0127/57 z 1 VII 1957 r. o wprowadzeniu do użytku Instrukcji o postępowaniu z aktami w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, do której załączono wykaz akt. Zarządzenie to obowiązywało do 1965 r. w: Centralnym Archiwum MSW, archiwach KG MO, KBW, WOP, KG Straży Pożarnych, Głównym Urzędzie Geodezji i Kartografii oraz w składnicach

- Zarządzenie nr 0107/68 z 24 października 1968 r. ministra spraw wewnętrznych Kazimierza Świtaty;
- Zarządzenie nr 08/71 z 15 grudnia 1971 r. dyrektora Biura „C” MSW płk. Jana Zabawskiego;
- Zarządzenie nr 034/74 z 10 maja 1974 r. ministra spraw wewnętrznych Stanisława Kowalczyka;
- Zarządzenie nr 030/79 z 2 lipca 1979 r. wiceministra spraw wewnętrznych Mirosława Milewskiego;
- Zarządzenie nr 049/85 z 8 lipca 1985 r. ministra spraw wewnętrznych Czesława Kiszczaka.

Do zarządzeń dołączano instrukcje i wykazy akt precyzujące czas przechowywania materiałów złożonych do archiwum. Uprawnienia do modyfikacji okresów ich przechowywania miał dyrektor Archiwum BEO/Biura „C” MSW⁹. Szczegółowa analiza zmian zachodzących w procesie nadawania poszczególnym rodzajom akt operacyjnych kategorii określających okres ich przechowywania pozwala opisać stosunek resortu do dokumentacji operacyjnej gromadzonej w Biurze „C” i wydziałach „C”.

W celu zbadania tendencji, jakie występowały w latach 1956–1989 podczas nowelizowania kategorii materiałów operacyjnych, wszystkie rodzaje i „podrodzaje” akt operacyjnych podzielono na cztery grupy:

- akta o wiecznym okresie przechowywania – bezterminowo, kategoria „A”;
- akta o długim okresie przechowywania – kategorie od B-20 w górę;
- akta o krótkim okresie przechowywania – kategoria od B-15 w dół;
- akta o kategorii „według danego rodzaju spraw”.

Taki podział wynika ze specyfiki wykazów akt z tego okresu. Nie wyznaczono górnej granicy długiego okresu przechowywania spraw, uznając, że wieczystość przechowywania akt stanowi granicę najwyższą, a zarazem osobną kategorię. Ponieważ w badanym okresie żadnym dokumentom operacyjnym nie nadano kategorii pomiędzy B-15 a B-20, założono, że ten przedział stanowi wyraźną granicę oddzielającą akta o długim okresie od tych o krótkim okresie przechowywania. Przedział ten zarysował się najwyraźniej w wykazie akt z 1957 r., w którym wśród rodzajów materiałów operacyjnych nie było akt o kategorii B-15, ale najbliższą dla B-20 „w dół” była dopiero kategoria B-10. Nie przeszkodziło to w zaszeregowaniu akt odpowiednio do wymienionych grup. Dokumentacja o kategorii „według danego rodzaju spraw” wystąpiła w wykazach akt nowelizowanych od 1968 r. Ten rodzaj materiałów potraktowano jako osobną grupę, ponieważ nie było wiadomo, jakie kategorie te akta otrzymały. W stosunku do wszystkich rodzajów akt była to grupa nieliczna i nie miała istotnego wpływu na tendencje zach-

jednostek terenowych. W tym bowiem roku CA MSW włączono do Biura „C” MSW. Nie dotyczyło natomiast Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej i składnic wydziałów ewidencji operacyjnej wojewódzkich komend MO, obejmujących akta operacyjne SB MSW.

⁹ Kategorię aktom składanym do archiwum nadawała ta jednostka operacyjna, która je wytworzyła. Kierowała się przy tym wykazem akt (Zarządzenie nr 00123/57, § 3, pkt 5). W poszczególnych przypadkach jednostka mogła określić dłuższy okres przechowywania niż podany w wykazie akt (Zarządzenie nr 00123/57, wykaz akt, rozdz. XV). Zarządzenie nr 0107/68, § 5 upoważniało dyrektora Biura „C” MSW do dokonywania zmian w wykazie akt SB i MO, z podziałem na okresy przechowywania. Zarządzenia, które omówiono w artykule, nie precyzują, czy dyrektor mógł pozbawiać akta kategorii „A”. Praktyka potwierdziła jednak, że dokonywał takich zmian.

dzące w procesie nadawania kategorii. Wartości opisujące poszczególne grupy wyrażono w procentach. Następnie porównano ze sobą te same grupy akt występujące w kolejnych nowelizowanych wykazach. W rezultacie otrzymano zbiory danych, które opisują zmiany zachodzące w procesie nowelizacji okresu przechowywania tej samej grupy akt w poszczególnych zarządzeniach. Informacje te wyrażają stosunek kierownictwa resortu do akt operacyjnych.

Przy okazji kwalifikacji akt operacyjnych do poszczególnych grup określających okres ich przechowywania należy wspomnieć o powszechnej, szczególnie w okresie późniejszym, praktyce mikrofilmowania akt, w efekcie której duża część materiałów została sfilmowana. Wykazy akt z kategoriami wyznaczały tylko okres przechowywania akt. Zasady i reguły postępowania dotyczące mikrofilmowania dokumentów, ewidencjonowania i przechowywania mikrofilmów, a także ich niszczenia określały odrębne przepisy. W artykule pominięto kwestie czasu przechowywania mikrofilmów, ponieważ nie zebrano na ten temat danych pozwalających na rzetelne badania. Nie znaleziono także informacji, które by wskazywały, że praktyka mikrofilmowania miała wpływ na przyznawanie aktom kategorii¹⁰.

Porównywanie poszczególnych rodzajów akt operacyjnych oraz okresów ich przechowywania w kolejno nowelizowanych wykazach akt jest niezwykle żmudne i trudne do prezentacji. Składają się na to trzy przyczyny: duża liczba rodzajów akt operacyjnych, liczne zmiany spowodowane wprowadzaniem nowych rodzajów materiałów operacyjnych oraz nadawanie niektórym rodzajom dokumentacji operacyjnych dwóch kategorii jednocześnie. Większość modyfikacji wprowadzanych w wykazach akt, także w nazewnictwie, spowodowana była zmianami zachodzącymi w instrukcjach o pracy operacyjnej¹¹. Z tego powodu analizę porównawczą podzielono na dwie części. W pierwszej omówiono oddzielnie każdy wykaz akt, stanowiący załącznik do poszczególnych zarządzeń i instrukcji, a dokładnie – ten jego rozdział, który dotyczył akt operacyjnych. W drugiej natomiast, aby lepiej zilustrować zmiany zachodzące w procesie nowelizacji, w tabelce zbiorczej przedstawiono najważniejsze rodzaje akt operacyjnych oraz okres ich przechowywania, zawarte w kolejnych wykazach akt. W podsumowaniu posłużono się wykresem prezentującym kierunki i rezultat zachodzących zmian, poczynawszy od 1968 r., czyli od zarządzenia nr 0107/68, które obejmowało w wykazie akt zarówno materiały archiwalne Służby Bezpieczeństwa, jak i Milicji Obywatelskiej.

W analizie porównawczej posłużono się metodą statystyki opisowej z wykorzystaniem opisu tabelarycznego i graficznej prezentacji wyników. W celu przeprowadzenia miar-

¹⁰ Zob. S. Koller, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji...*, s. 203–206.

¹¹ W omawianym okresie były to: Zarządzenie nr 0121/60 ministra spraw wewnętrznych z 2 VII 1960 r. w sprawie nowych przepisów o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa; Instrukcja nr 03/60 z 2 VII 1960 r. o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa; Zarządzenie nr 006/70 ministra spraw wewnętrznych z 1 II 1970 r. w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych; Instrukcja o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych (Załącznik do Zarządzenia nr 006/70 ministra spraw wewnętrznych z 1 II 1970 r.); Zarządzenie nr 00102 ministra spraw wewnętrznych z 9 XII 1989 r. w sprawie zasad działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa; Instrukcja w sprawie szczegółowych zasad działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa (Załącznik do Zarządzenia nr 00102 ministra spraw wewnętrznych z 9 XII 1989 r.). Zob. *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, wstęp i oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004.

dajnych studiów wprowadzono określone założenia dotyczące elementów, które należało ze sobą porównać. Przedmiotem badania był rodzaj akt operacyjnych oraz ich kategoria. W większości przypadków jeden rodzaj dokumentacji operacyjnej otrzymywał jedną kategorię, np. teczki personalne właścicieli LK i MK – B-5. Zdarzało się jednak, że pewne rodzaje akt posiadały podpunkty a i b, którym nadawano osobne kategorie. W kilkunastu przypadkach jeden rodzaj dokumentacji otrzymywał dwie różne kategorie, np. teczki pracy OZI – B-5 i „A” (dłatego w każdym z wykazów akt suma wszystkich kategorii nadanych aktom operacyjnym była wyższa od sumy rodzajów akt operacyjnych)¹². Jeśli ustawodawca przewidział dla nich różne kategorie, to dzielił główny rodzaj akt na dwa podrodzaje¹³. Dłatego podczas analizy do liczby rodzajów akt operacyjnych, wyszczególnionych zgodnie z zapisem administracyjnym w danym wykazie akt, dodano jeszcze wszystkie „podrodzaje”, do których zaliczono materiały ujęte zarówno w podpunktach, jak i z podwójną kategorią. W ten sposób uzyskano rzeczywistą liczbę rodzajów akt operacyjnych z ich kategoriami. Przedmiotem zainteresowania autora były akta operacyjne wytwarzane tylko przez Służbę Bezpieczeństwa. Jako jednostkę pomiarową w czasie porównywania ze sobą poszczególnych grup akt zastosowano wielkości procentowe.

1. Rodzaje akt operacyjnych i ich kategorie w poszczególnych wykazach akt

W latach 1956–1989 wykaz akt wprowadzony zarządzeniem nr 00123/57, dotyczący okresu przechowywania dokumentacji archiwalnej, nowelizowano w sposób całościowy pięciokrotnie. Czterokrotnie zmian dokonano w ramach nowych zarządzeń archiwalnych wydanych przez ministra spraw wewnętrznych. W jednym przypadku było to zarządzenie nr 08/71 wydane przez dyrektora Biura „C” MSW płk. Jana Zabawskiego. Jak wspomniano, zdarzały się także doraźne przypadki zmian w kategorii niektórych akt operacyjnych.

a) Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 00123/57

Zarządzenie nr 00123/57 dotyczyło zasad postępowania z dokumentacją powstałą w pracy operacyjnej i śledczej jednostek operacyjnych Służby Bezpieczeństwa, kwalifikującą się do trwałego lub czasowego przechowywania w Archiwum BEO. Wykaz akt stanowiący załącznik do tego aktu prawnego oraz do instrukcji o pracy Archiwum BEO odnosił się do czasu przechowywania akt, po którym powinny one zostać wybrakowane i zniszczone. Wyszczególniono w nim tematycznie 14 rozdziałów, zawierających łącznie 47 rodzajów akt, którym nadano ogółem 54 kategorie. Wśród wzorów druków znaj-

¹² W każdym wykazie akt były nietypowe przypadki, kiedy jednemu rodzajowi akt operacyjnych nadano dwie kategorie do wyboru. Decydowała o niej albo jednostka kierująca materiały do archiwum, albo później archiwista czy komisja, np. w procesie opracowywania akt lub podczas selekcjonowania ich do zniszczenia. Możliwość taka wynikała z potrzeb operacyjnych lub z wyjątkowej wartości dokumentacji. Wspomniane teczki osobowych źródeł informacji, posiadające w zarządzeniu nr 049/85 kategorie B-5 i „A”, są doskonałym przykładem sposobu myślenia kierownictwa „bezpieki”. Teczki OZI miały być poddane likwidacji w celu zapewnienia zarówno funkcjonariuszom resortu, jak i ich tajnym współpracownikom całkowitego bezpieczeństwa. Jeśli jednak zawierały wyjątkowo cenne informacje lub stanowiły materiał do dalszych działań operacyjnych, można było im nadać kategorię „A”.

¹³ Przyczyną występujących rozbieżności było to, że podział na rodzaje akt operacyjnych w wykazach akt wynikał z zarządzeń administracyjnych i instrukcji operacyjnych, natomiast nadawanie im okresów przechowywania opierało się na potrzebach operacyjnych resortu i zasadach archiwalnych.

dowały się karty udostępniania i wypożyczenia akt, protokoły zaginięcia lub uszkodzenia dokumentacji oraz protokoły brakowania¹⁴.

Do typowych akt operacyjnych i śledczych ustawodawca zaliczał:

- a) teczki personalne i pracy wyeliminowanej sieci agenturalnej, teczki wyeliminowanych lokali kontaktowych i konspiracyjnych oraz materiały niedoszłych werbunków;
- b) zakończone (zaniechane) sprawy ewidencji operacyjnej;
- c) akta kontrolno-śledcze i dochodzeniowe osób aresztowanych;
- d) teczki kontrolne spraw ewidencji operacyjnej;
- e) teczki obiektowe i zagadnieniowe;
- f) materiały, które są podstawą rejestracji w ewidencji ogólnoinformacyjnej;
- h) karty rejestracyjne wycofane z ewidencji operacyjnej, w wypadku gdy nie zostały zakwalifikowane do zniszczenia;
- h) sprawozdawczość i korespondencja jednostek operacyjnych¹⁵.

Wykaz akt zarządzenia nr 00123/57 nadawał materiałom operacyjnym duże znaczenie. Stanowiły one 40 proc. zawartości całego wykazu i umieszczono je na początku. Typowe dokumenty operacyjne zebrano w 7 działach, zawierających ogółem 22 rodzajów i „podrodzajów akt”. Kolejne wykazy akt obejmowały kilkadziesiąt rodzajów materiałów operacyjnych, co utrudniło ich porównanie z pierwszym wykazem.

Wszystkie rodzaje akt operacyjnych oraz okresy przechowywania ich w archiwum według wykazu akt stanowiącego załącznik do zarządzenia nr 00123/57 przedstawia tabela nr 1.

Ustawodawca podzielił wszystkie akta operacyjne na siedem działów: wyeliminowana sieć agenturalna, sprawy ewidencji operacyjnej, sprawy kontrolno-śledcze i dochodzeniowe, teczki obiektowe i zagadnieniowe, teczki kontrolne, materiały luźne, teczki spraw deszyfrowych. Najkrótszy czas przechowywania akt operacyjnych określono na 10 lat, a maksymalny – bezterminowo. Materiały operacyjne podzielone były na 22 (100 proc.) rodzaje i „podrodzaje akt”.

Najbardziej przydatne operacyjnie akta przechowywano bezterminowo. Zaliczano do nich: teczki osobowe i pracy wyeliminowanych agentów, informatorów i rezydentów, jeżeli brali udział w rozpracowaniach, a także gdy w jednostkach archiwalnych znajdowały się materiały mające znaczenie operacyjne, historyczne lub naukowe (I.1); sprawy prowadzone z uwagi na przestępstwa antypaństwowe, np. wywiad, dywersja, sabotaż, oraz dotyczące wszystkich cudzoziemców, a także sprawy grupowe (odnosi się to również do spraw przekazanych w związku ze śmiercią rozpracowywanego) – mające wartość operacyjno-historyczną, naukową i szkoleniową (II.1); sprawy mające wartość historyczną oraz na osoby zasądzone za działalność antypaństwową, m.in. udział w nielegalnych organizacjach, wywiad, terror, sabotaż (III.1); teczki obiektowe i zagadnieniowe mające wartość historyczno-operacyjną, np. dotyczące reakcyjnego kleru¹⁶,

¹⁴ AIPN, 0333/53, t. 1, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych nr 00123/57 z 1 VII 1957 r. Wykaz dotyczący czasokresu przechowywania akt w archiwum (wzory druków), k. 42–54.

¹⁵ *Ibidem*, k. 43.

¹⁶ Sformułowaniem „reakcyjny kler” Służba Bezpieczeństwa nazywała tę część duchowieństwa, która miała wrogi stosunek do systemu komunistycznego i wyrażała to w swoich działaniach, np. uchylanie się od współpracy, krytyka systemu, patriotyczne kazania, a nawet przypomnianie faktów historycznych niewygodnych dla systemu totalitarnego, jak mord polskich oficerów w Katyniu.

Tabela nr 1. Wykaz okresu przechowywania akt operacyjnych w archiwum stanowiący załącznik do zarządzenia nr 00123/57

Rodzaj akt operacyjnych	Lp.	Wyszczególnienie rodzajów akt	Okres przechowywania akt (kategoria)
I. Wyclimowana sieć agenturalna	1.	Teczki osobowe i teczki pracy wyclimowanych agentów, informatorów i rezydentów, jeżeli brali udział w rozpracowaniach, a także gdy w teczkach znajdują się akta mające znaczenie operacyjne, historyczne lub naukowe.	bezterminowo
	2.	Inne teczki osobowe i teczki pracy agentów, informatorów i rezydentów.	20 lat
	3.	Teczki osobowe właścicieli LK.	20 lat
	4.	Teczki niedokonanych werbunków.	10 lat
II. Sprawy ewidencji operacyjnej	1.	Sprawy mające wartość operacyjno-historyczną, naukową i szkoleniową, prowadzone z uwagi na przestępstwa antypaństwowe, jak: wywiad, dywersja, sabotaż itp., oraz na wszystkich cudzoziemców, a także sprawy grupowe (dot. to również spraw przekazanych w związku ze śmiercią rozpracowywanego).	bezterminowo
	2.	Sprawy zaniechane z powodu: – ucieczki za granicę, śmierci itp.; – niepotwierdzenia materiałów.	20 lat 10 lat
	3.	Sprawy mało wartościowe pod względem operacyjnym.	10 lat
	4.	Sprawy ewidencyjno-obseryacyjne.	do 80. roku życia lub śmierci figuranta
	5.	Sprawy poszukiwawcze na osobę po jej ustaleniu i w wypadku stwierdzenia braku cech przestępczych.	10 lat
III. Sprawy kontrolno-śledcze i dochodzeniowe	1.	Sprawy mające wartość historyczną oraz na osoby zasądzone za działalność antypaństwową, jak: udział w nielegalnych organizacjach, wywiad, terror, sabotaż itp.	bezterminowo
	2.	Sprawy na osoby, które za przestępstwa antypaństwowe otrzymały wyrok poniżej 3 lat więzienia.	30 lat

	3.	Sprawy na osoby, które za przestępstwa antypaństwowe otrzymały wyrok w zawieszeniu.	20 lat od daty upływu kary
	4.	Sprawy zakończone: umorzone lub z wyrokiem niewinniającym – w zależności od charakteru sprawy.	20 lat
IV. Teczki obiektowe i zagadnieniowe	1.	Teczki mające wartość historyczno-operacyjną, np. dot. reakcyjnego kleru, b. organizacji nielegalnych i legalnych (reakcyjnych).	bezterminowo
	2.	Pozostałe teczki.	20 lat
V. Teczki kontrolne	1.	W zależności od charakteru sprawy.	10 lat, bezterminowo
VI. Materiały luźne	1.	Materiały luźne, które służyły za podstawę rejestracji w kartotece ogólnoinformacyjnej zgodnie z zarządzeniem nr 051/55.	do 70. roku życia
VII. Teczki spraw deszyfrowych	1.	Teczki mające wartość historyczno-operacyjną, np. dot. reakcyjnego kleru, b. organizacji nielegalnych i legalnych (reakcyjnych).	bezterminowo
	2.	Sprawy deszyfrowe małowartościowe pod względem operacyjnym.	10 lat

Źródło: AIPN, 0333/53, t. 1, k. 49–50.

b. organizacji nielegalnych i legalnych (reakcyjnych) (IV.1); teczki kontrolne o bardzo ważnym charakterze (V.1); teczki spraw deszyfrowych mające historyczno-operacyjną wartość, np. dotyczące reakcyjnego kleru, b. organizacji nielegalnych i legalnych (reakcyjnych) (VII.1). Ogółem było 6 (27,3 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych przechowywanych bezterminowo.

Drugą grupę stanowią akta o długim okresie przechowywania – przynajmniej dwudziestoletnim. Były to: inne teczki osobowe i teczki pracy agentów, informatorów i rezydentów (I.2 – 20 lat); teczki osobowe właścicieli LK (I.3 – 20 lat); sprawy zaniechane z powodu ucieczki za granicę, śmierci itp. (II.2.a – 20 lat); sprawy na osoby, które za przestępstwa antypaństwowe otrzymały wyrok poniżej 3 lat więzienia (III.2 – 30 lat); sprawy na osoby, które za przestępstwa antypaństwowe otrzymały wyrok w zawieszeniu (III.3 – 20 lat od daty upływu kary); sprawy zakończone: umorzone lub z wyrokiem niewinniającym – w zależności od charakteru sprawy (III.4 – 20 lat); teczki obiektowe i zagadnieniowe niemające wartości historyczno-operacyjnej (IV.2 – 20 lat). Łącznie akt o długim okresie przechowywania było 7 (31,8 proc.) rodzajów.

Trzecią grupą są akta o krótkim okresie przechowywania. W tym wykazie akt zaliczano do niej materiały przechowywane do 10 lat lub niszczone w związku z podeszłym wiekiem figuranta, względnie jego śmiercią. Były to: teczki niedokonanych werbunków wyeliminowa-

wanej sieci agenturalnej (I.4 – 10 lat); sprawy zaniechane z powodu niepotwierdzenia materiałów (II.2.b – 10 lat); sprawy małowartościowe pod względem operacyjnym (II.3 – 10 lat); sprawy ewidencyjno-obszaryjne (II.4 – do 80. roku życia); sprawy ewidencyjno-obszaryjne (II.4 – do śmierci figuranta); sprawy poszukiwawcze na osobę po jej ustaleniu i w razie stwierdzenia braku cech przestępczych (II.5 – 10 lat); teczki kontrolne w zależności od charakteru sprawy, aczkolwiek mniej istotne (V – 10 lat); materiały luźne, które służyły za podstawę do rejestracji w kartotece ogólnoinformacyjnej zgodnie z zarządzeniem nr 051/55 (VI – do 70. roku życia); sprawy deszyfrowe małowartościowe pod względem operacyjnym (VII.2 – 10 lat). Razem do grupy akt operacyjnych o krótkim okresie przechowywania zaliczono 9 (40,9 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt. Kwestią dyskusyjną pozostaje włączenie do grupy akt o tym okresie przechowywania kategorii: „do śmierci figuranta”, „do 70. roku życia” i „do 80. roku życia”. Uznano jednak, że były to kryteria techniczne, zależne od przypadku losowego, niezwiązane z treścią akt i ich wartością archiwalną.

W zarządzeniu nr 00123/57 i wykazie akt stanowiącym do niego załącznik warto jeszcze zwrócić uwagę na kilka szczegółów. Po pierwsze, w kilku przypadkach charakterystyczna jest ogólnikowość formułowania zasad oceny okresu przechowywania materiałów, np. ze spraw ewidencji operacyjnej czy spraw ewidencyjno-obszaryjnych (II.4). Nasuwa się pytanie, czy przypadek losowy, jakim jest zgon, może stanowić warunek wystarczający do zniszczenia akt. A gdyby figurantem był Bolesław Bierut lub ksiądz Adam Stefan kardynał Sapięha? Czy sam fakt śmierci wystarczył, aby założoną na nich sprawę zniszczyć? Jeszcze bardziej niedostateczność kategorii wyrażała kwalifikacja teczek kontrolnych: w zależności od charakteru sprawy (V.1). W praktyce ocena, co zrobić z aktami, zależała bardziej od nastawienia funkcjonariusza niż od charakteru sprawy. Nie do końca jasno sprecyzowane kategorie określające czas przechowywania akt otwierały możliwości łatwego kwalifikowania ich do zniszczenia.

Po drugie, w zarządzeniu nr 00123/57 brakuje wyraźnie sprecyzowanej zasady pozostawiania niewielkiej procentowo próbki z grupy akt przeznaczonych do brakowania (tendencje takie pojawiły się dopiero w zarządzeniu nr 0107/68, § 67, pkt 2). W konsekwencji w przypadku np. spraw zakończonych umorzeniem lub wyrokiem uniewinniającym (III.4) po 20 latach mogło nie być śladu po bezprawnych – w wielu przypadkach – działaniach Urzędu Bezpieczeństwa.

Po trzecie, brakuje zapisu dotyczącego pozostawiania materiałów o wartości historycznej przy niektórych rodzajach akt, np. wyeliminowanej sieci agenturalnej (I.2–4). Liczni agenci, informatorzy, rezydenci czy właściciele LK (a także wiele osób, których nie udało się zwerbować) byli postaciami znanymi, jeśli nie w momencie prowadzenia pracy operacyjnej, to później. Przykładowo Stanisław Kania (I sekretarz KC PZPR w latach 1980–1981) od 1954 do 1956 r. był właścicielem lokalu kontaktowego SB. Pozostawienie choćby podstawowych informacji na ten temat miało sens operacyjny i mogło posiadać wartość historyczną¹⁷.

¹⁷ Zob. Katalogi Biura Lustracyjnego IPN, kierownicze stanowiska partyjne i państwowe b. PRL, hasło: Stanisław Kania, ur. 8 III 1927 r., Wrocanka, wpisy ewidencyjne: Karta EO-4-B: „S[ekcja] I Wyd[ziału] III Dep[artamentu] VIII [MBP], nr rejestracyjny: 1653, data werbunku: 26 IV 1954 r., kategoria: I[okal] kontakt[owy] [kryptonim] «Warka», podstawa werbunku: uczucia patriotyczne [...]. Wyeliminowany z sieci dnia 18 XII [19]56 r. z powodu: nie nadaje się z uwagi, że w lokalu tym zamieszkuje większa ilość osób; nr archiwalny: 55111/I”. Zob. <http://katalog.bip.ipn.gov.pl> (dostęp 10 II 2015 r.).

Zarówno zarządzenie nr 00123/57, jak i wykaz akt stanowiący do niego załącznik były normatywami niedostatecznie sformułowanymi. Okresy przechowywania materiałów były w nich wyznaczone szacunkowo i można je podzielić na trzy podstawowe grupy: około 30 proc. akt przechowywano bezterminowo (kat. „A”), około 30 proc. przechowywano długo (kat. B-20, B-30), a około 40 proc. niszczone po krótkim okresie przechowywania (10 lat i mniej). Bezterminowy okres przechowywania dokumentów motywowano ich wartością operacyjno-historyczną, naukową i szkoleniową. Jednostka operacyjna mogła wyznaczyć dłuższy czas przechowywania niż podany w wykazie. Zniszczenie materiałów przed upływem przewidzianego terminu mogło nastąpić wyłącznie za zgodą kierownictwa ministerstwa. Materiały operacyjne wyszczególnione w wykazie akt stanowiącym załącznik do zarządzenia nr 00123/57 dotyczyły głównie działalności stanowiącej zagrożenie dla systemu politycznego PRL¹⁸.

b) Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 0127/57

Równolegle do zarządzenia nr 00123/57 wiceminister Antoni Alster 1 lipca 1957 r. wydał zarządzenie nr 0127/57 i wprowadził do użytku instrukcję o postępowaniu z aktami w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Określała ona zasady i tryb przekazywania i przyjmowania akt do składnic i archiwów oraz zasady porządkowania, zabezpieczania, brakowania, ewidencjonowania i udostępniania materiałów zgromadzonych w Centralnym Archiwum MSW (CA MSW), w archiwach Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej (KG MO), Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW), Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP), Komendy Głównej Straży Pożarnej (KG SP), Głównym Urzędzie Geodezji i Kartografii (GUGiK) oraz w składnicach jednostek terenowych. Instrukcja nie dotyczyła Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej i składnic wydziałów ewidencji operacyjnej wojewódzkich komend MO, obejmujących akta operacyjne Służby Bezpieczeństwa. W przypadkach postępowania z dokumentacją KBW i WOP, których nie wymieniono w instrukcji, obowiązywały przepisy MON o postępowaniu z wojskowymi materiałami archiwalnymi¹⁹.

Chociaż instrukcja nie dotyczyła akt wytwarzanych przez SB, to z przyczyn metodologicznych jej krótki opis jest niezbędny. Od początku istnienia resortu spraw wewnętrznych funkcjonowały w nim dwa archiwa: Centralne Archiwum MSW, w którym przechowywano materiały administracyjne MSW, KG MO, KBW, WOP, KG SP, GUGiK, MO, oraz Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej/Biuro „C”, do którego składano akta operacyjne wytwarzane przez „bezpiekę”. Pomiędzy archiwami trwała nieustanna rywalizacja, które z nich powinno być główne i przejąć to drugie. Zarządzeniem ministra spraw wewnętrznych nr 098/Org. z 1 października 1965 r. CA MSW zostało połączone z Biurem „C”. W praktyce oznaczało to podporządkowanie archiwum ministerialnego kierownictwu i normatywom obowiązującym w archiwum operacyjnym. Tym samym w 1965 r.

¹⁸ AIPN, 0333/53, t. 1, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych nr 00123/57 z 1 VII 1957 r. Instrukcja o pracy Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej MSW (Wydziału Ewidencji Operacyjnej KW MO), k. 44–47v.

¹⁹ W archiwach jednostek wojskowych podległych MSW obowiązywały w tym okresie: Instrukcja o postępowaniu z wojskowymi materiałami archiwalnymi ministra obrony narodowej Konstantego Rokossowskiego z 1 II 1956 r.; Instrukcja o postępowaniu z wojskowymi materiałami archiwalnymi ministra obrony narodowej Mariana Spychalskiego z 7 VI 1966 r.; Instrukcja o zasadach archiwalizacji dokumentacji wojskowej wiceministra obrony narodowej Józefa Użyckiego z 13 X 1988 r.

wygasła moc zarządzenia nr 0127/57, a jako jedynym obowiązującym pozostało zarządzenie nr 00123/57 (aż do wprowadzonego w 1968 r. zarządzenia nr 0107/68). W korespondencji na zewnątrz Biuro „C” posługiwało się nazwą CA MSW. W ten sposób poprzez stosowanie maskującego nazewnictwa ukrywano przed społeczeństwem zarówno istnienie, jak i faktyczną rolę Biura „C”. Zabieg ten potwierdził praktykę charakterystyczną dla państwa totalitarnego podporządkowywania wszystkiego Służbie Bezpieczeństwa. W tym przypadku prawodawca oddał pod kierownictwo SB archiwum, które gromadziło istotną część akt wytworzonych w organach podległych MSW²⁰.

Rezultatem włączenia CA MSW do Biura „C” MSW było przejście przez nie akt operacyjnych MO. Spowodowało to, że następny wykaz akt, wprowadzony zarządzeniem nr 0107/68, określał okres przechowywania akt operacyjnych zarówno MO, jak i SB. Okazało się to bardzo istotną zmianą, mającą wpływ na metodologię prowadzonej analizy. Należało bowiem ustalić, jakie skutki dla badań autora spowodowało włączenie wykazu kategorii akt operacyjnych wytworzonych przez milicję do takiego wykazu odnoszącego się do dokumentacji SB.

Zarządzenie nr 0127/57 wprowadzało w życie instrukcję, orientacyjny wykaz akt i wzory druków dla ww. jednostek organizacyjnych MSW. Instrukcja zawierała 11 rozdziałów, które określały następujące zagadnienia: postanowienia ogólne, podział akt na kategorie, składnice akt, przekazywanie akt do składnicy, przechowywanie i ewidencjonowanie akt w składnicy, korzystanie z akt w składnicach i archiwach, przekazywanie akt do archiwum, brakowanie akt, inwentaryzację akt w archiwum, kontrolę archiwów i składnic, przepisy końcowe. Wykaz akt miał charakter orientacyjny i nie obejmował całości zagadnień występujących w poszczególnych jednostkach MSW. Nie był pełnym i szczegółowym podziałem akt na kategorie. Miał obowiązywać do czasu opracowania przez CA szczegółowego klasyfikatora akt dla wszystkich jednostek organizacyjnych MSW²¹.

Orientacyjny wykaz akt dzielił się na dwie części:

- akta podstawowe – naczelnym organów administracji państwowej, dotyczące MSW oraz kierowników jednostek organizacyjnych MSW;
- akta typowe dla poszczególnych jednostek organizacyjnych MSW.

Akta podstawowe podzielono na trzy działy: przepisy; organizacja; planowanie, sprawozdawczość, statystyka.

Akta typowe dla poszczególnych jednostek organizacyjnych MSW zawierały 19 działów: kadry i szkolenie, finanse, inwestycje, zaopatrzenie, transport, łączność, służba zdrowia, sprawy społeczno-administracyjne, sprawy socjalne i kultury, paszporty zagraniczne, sprawy administracyjno-gospodarcze, orzecznictwo karno-administracyjne, kontrola i inspekcje, geodezja i kartografia, Komenda Główna Straży Pożarnych, Terenowa Obrona Przeciwlotnicza, Biuro Głównego Komitetu Przeciwpowodziowego, akta archiwistyki, akta Milicji Obywatelskiej²².

²⁰ Zob. S. Koller, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji...*, s. 181; *idem*, *Normatywne zasady brakowania...*, s. 341, 356.

²¹ AIPN, 01258/14, Instrukcja o postępowaniu z aktami w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Zarządzenie nr 0127/57 z 1 VII 1957 r., k. 189, 203.

²² *Ibidem*, Instrukcja o postępowaniu z aktami w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Zarządzenie nr 0127/57 z 1 VII 1957 r., Orientacyjny wykaz akt, k. 204. Więcej o aktach administracyjnych wytwarzanych w MSW zob. http://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=2033&id_pz=9808&id_s=10366 (dostęp 17 VII 2015 r.).

Akta Milicji Obywatelskiej stanowiły ostatni rozdział i podzielono je na 17 rodzajów akt: etaty jednostek MO – kat. „A”; książki rejestracji i pieczęci – kat. „A”; dyslokacja jednostek MO – kat. „A”; wykazy statystyczne przestępczości kryminalnej – kat. „A”; sprawozdania z działalności izb zatrzymań – kat. „A”; plany zabezpieczenia uroczystości i imprez – kat. „A”; analizy polityki karno-administracyjnej, wypadków utonięć, wypadków na drogach publicznych, wypadków spowodowanych niewypałami oraz wypadków użycia broni – kat. „A”; pisma okólne regulujące zagadnienia służby – kat. „A”; odpisy akt śledczych i dochodzeniowych – kat. B-20; odpisy wytycznych przesłanych w teren – kat. B-5; analiza przestępczości na odcinku rozbojów, włamań kasowych, fałszerstw i oszustw oraz kradzieży – kat. „A”; sprawozdania roczne z pracy jednostek Ewidencji Ludności i Dowodów Osobistych – kat. „A”; statystyka ludności – kat. B-25; rejestry wydanych dowodów osobistych – kat. „A”; sprawozdania z pracy Zakładu Kryminalistycznego oraz Sekcji Techniki Dochodzeń KW MO dotyczące ilości i rodzaju wykonywanych ekspertyz – kat. „A”; odpisy wykonanych ekspertyz przez Zakład Kryminalistyczny KG MO – kat. „A”; akta osób zaginionych i nierozpoznanych zwłok – kat. B-50. Ogółem 13 rodzajów akt miało kategorię wieczystego okresu przechowywania (kat. „A”), 3 rodzaje akt miały kategorię długiego okresu przechowywania (od B-20 do B-50) i 1 rodzaj akt miał kategorię krótkiego okresu przechowywania (B-5)²³.

Chociaż ustawodawca zastrzegł na początku, że wykaz akt jest tylko orientacyjny, można zauważyć, że grupa wyszczególnionych rodzajów akt milicyjnych była wyjątkowo nieliczna. Zarządzenie nie definiowało ani nie wyszczególniało rodzajów akt operacyjnych. Z typowego rodzaju akt operacyjnych występują w wykazie tylko odpisy akt śledczych i dochodzeniowych (poz. 228) – z kategorią B-20²⁴. To wyjątkowo mało. Odnosi się nawet wrażenie, że dokumentów pracy operacyjnej nie przesyłano do archiwum²⁵. Taki układ wykazu akt dla jednostek MO wskazuje, że znowelizowany wykaz akt operacyjnych i śledczych dla SB i MO zawarty w zarządzeniu nr 0107/68 był w istocie rozwinięciem wykazu akt operacyjnych Służby Bezpieczeństwa.

c) Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 0107/68²⁶

Minister spraw wewnętrznych Kazimierz Świtała 24 października 1968 r. wydał Zarządzenie nr 0107/68 w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi SB i MO zgromadzonymi w archiwach Biura „C” MSW, archiwach wydziałów „C” komend wojewódzkich (równorzędnych) MO i składnicach akt komend powiatowych (równorzędnych) MO. Zarządzenie wprowadzało w życie instrukcję o postępowaniu z aktami archiwalnymi SB i MO oraz wykaz akt SB i MO z podziałem na okresy przechowywania. Wykaz podzielono na 26 działów i wyszczególniono w nim 495 rodzajów akt kategorii „A” i „B”, a także zawarto w nim wzory druków. Protokół brakowania akt był

²³ AIPN, 01258/14, Instrukcja o postępowaniu z aktami w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Zarządzenie nr 0127/57, Orientacyjny wykaz akt, k. 216.

²⁴ Interesujące jest zagadnienie, dlaczego wykaz akt wyszczególniał tylko odpisy? A gdzie oryginały? Ustawodawca nie określił, kiedy należy je wybrakować i zniszczyć.

²⁵ Więcej o materiałach operacyjnych wytwarzanych w resorcie spraw wewnętrznych zob. http://inventarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=2033&id_pz=9808&id_s=10367 (dostęp 17 VII 2015 r.).

²⁶ W przeciwieństwie do zarządzenia nr 00123/57, które dotyczyło tylko akt Służby Bezpieczeństwa, zarządzenie nr 0107/68 odnosiło się do postępowania z materiałami zarówno Służby Bezpieczeństwa, jak i Milicji Obywatelskiej.

powieleniem jego odpowiednika z instrukcji stanowiącej załącznik do zarządzenia nr 0127/57, aczkolwiek bez części: „Postanowienie CA MSW”. Protokół akt zniszczonych pozostał taki sam jak w tejże instrukcji – tyle że bez nazwy: „CA MSW”²⁷.

Z uwagi na to, że w zarządzeniu nr 0107/68: a) ustawodawca wyszczególnił materiały SB i MO w jednym dziale akt operacyjnych i śledczych, nie widząc między nimi zasadniczej różnicy w sensie archiwalnym; b) rozwinięty wykaz akt operacyjnych SB i MO był w istocie rozszerzeniem wykazu akt operacyjnych Służby Bezpieczeństwa; c) rodzaj dokumentów operacyjnych wytwarzanych przez SB i MO w podobnych sprawach był niemal taki sam (różnił się tylko przedmiotem zainteresowań i podstawą ideologiczną); d) wprowadzone nowe rodzaje akt operacyjnych odzwierciedlały poszerzony zakres środków używanych w pracy operacyjnej zarówno SB, jak i MO; e) kategorie tych samych rodzajów akt operacyjnych wytwarzanych przez MO i SB były jednakowe; f) ustawodawca wykorzystał fakt wspólnego występowania materiałów operacyjnych MO i SB w wykazie akt w celu maskowania istoty działań SB – uznano, że kategorie określające okres przechowywania akt operacyjnych i śledczych, wytworzonych przez SB i MO, znolizowane zarządzeniem nr 0107/68 są w pełni reprezentatywne dla jednostek organizacyjnych SB postrzeganej oddzielnie. Wspólne potraktowanie w przepisach archiwalnych akt operacyjnych SB i MO nie powodowało deformacji tendencji zachodzących w nadawaniu aktom wytworzonym przez jednostki SB właściwego okresu przechowywania.

Wykaz akt do zarządzenia nr 0107/68 przygotowano bardziej szczegółowo, uwzględniono nazewnictwo stosowane w państwowej służbie archiwalnej i materiałom wytworzonym w MSW przydzielono poszczególne kategorie. W pierwszej kolejności akta podzielono na działy: zarządzanie; organizacja; kancelaria; planowanie, sprawozdawczość, statystyka; kadry; szkolenie; akta operacyjne i śledcze; akta techniki i obserwacji operacyjnej – „T”; szyfry i deszyfry; kontrola ruchu granicznego; dokumenty mobilizacyjne; prewencja ogólna; finanse; transport; zaopatrzenie; inwestycje; służba zdrowia; ochrona przemysłu; zagadnienia społeczno-administracyjne; orzecznictwo karno-administracyjne; łączność; paszporty, przepustki graniczne i dowody osobiste; archiwistyka; służba ruchu drogowego; akta opiniodawcze; ewidencja ludności²⁸.

Przez akta operacyjne ustawodawca rozumiał:

- wytworzoną przez SB i MO dokumentację wszystkich rodzajów spraw operacyjnych, dochodzeniowo-śledczych, kontrolnych i nadzorczych, teczki personalne i pracy tajnych współpracowników, teczki osób opiniowanych, dokumentację sprawozdawczą i korespondencję operacyjną;
- wszystkie przepisy: zarządzenia, rozkazy, okólniki, instrukcje i wytyczne, dotyczące pracy operacyjnej;
- akta mobilizacyjne²⁹.

²⁷ AIPN, 0549/2, egz. 1, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych nr 0107/68, 24 X 1968 r., § 61–70, k. 8v–9; *ibidem*, Wykaz akt Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji z podziałem na okresy przechowywania, k. 12–23; *ibidem*, Wzory, k. 25–36.

²⁸ *Ibidem*, Wykaz akt Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji z podziałem na okresy przechowywania, k. 12–23.

²⁹ *Ibidem*, Instrukcja o postępowaniu z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji, § 3, pkt 1, k. 3.

W wykazie akt do zarządzenia nr 0107/68 materiały operacyjne podzielono na trzy działy: akta operacyjne i śledcze, akta techniki i obserwacji operacyjnej „T” i dokumenty mobilizacyjne. Pierwszy dział gromadził rezultaty działań operacyjnych funkcjonariuszy i stanowił rozszerzoną wersję wykazu typowych akt operacyjnych zawartych w zarządzeniu nr 00123/57. W rozwiniętym wykazie akt operacyjnych i śledczych znajdowało się ogółem 57 (100 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt³⁰. Oprócz nich utworzono osobny dział: akta techniki i obserwacji operacyjnej „T”, który zawierał 42 rodzaje akt³¹. Były wprawdzie związane z pracą operacyjną, ale dokumentowały technikę organizowania i prowadzenia inwigilacji. Dlatego jako niezwiązane tematycznie nie zostały włączone do analizy. Podobnie nie zostały uwzględnione zarządzenia, rozkazy, okólniki, instrukcje i wytyczne dotyczące pracy operacyjnej, ponieważ nie zostały one wyszczególnione przez ustawodawcę w dziale akt operacyjnych i śledczych. Dział dokumenty mobilizacyjne, chociaż został przez ustawodawcę zaliczony do akt operacyjnych, także nie został wzięty przez autora pod uwagę – ze względu na brak znamion typowej pracy operacyjnej. Przedmiotem rozważań zostały zatem objęte materiały zebrane w dziale akt operacyjnych i śledczych.

Do akt przechowywanych wieczysto (wcześniej bezterminowo) zaliczono: teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozpracowaniach spraw charakteru politycznego mających znaczenie operacyjne, historyczne lub naukowe (poz. 86); akta spraw operacyjnych, obiektowych, zagadnieniowych i środowiskowych posiadające wartość operacyjno-historyczną lub naukowo-szkoleniową – przestępstw szczególnej wagi (nielegalne organizacje, zbrojne podziemie antypaństwowe, wywiad, sabotaż, dywersja, rozpracowania placówek dyplomatycznych itp.) (poz. 87); akta kontrolne postępowań przygotowawczych w sprawach o: szpiegostwo, nielegalne organizacje, udział w bandach zbrojnych, terror polityczny, sabotaż i dywersję (poz. 94); akta spraw operacyjnych i akta kontrolne postępowań przygotowawczych dotyczących innych przestępstw antypaństwowych, niewymienionych w poz. 94 – B-30, chyba że względy historyczne lub naukowe przemawiają za zaliczeniem ich do kategorii „A” (poz. 95); rejestry śledztw i dochodzeń (poz. 99); akta dotyczące specjalnych akcji i wydarzeń (poz. 101); kopie orzeczeń ekspertyz pozytywnych do spraw karnych i operacyjnych mających znaczenie identyfikacyjne dotyczące konkretnych osób, wydanych przez Zakład Kryminalistyki i wojewódzkie laboratoria kryminalistyczne (poz. 117); materiał negatywowo filmów niezwiązanych ze sprawami karnymi i wykonanych przez Zakład Kryminalistyki i WLK (poz. 122); materiał negatywowo fotograficzny do spraw karnych i operacyjnych wg klasyfikacji okresu przewidzianego dla danego rodzaju spraw (poz. 123); akta organizacji konspiracyjnych z okresu okupacji hitlerowskiej i nielegalnych organizacji i band z okresu po wyzwoleniu (poz. 126); dokumentacja zgłoszeń przyjazdu do PRL osób niepożądanych (poz. 127); Poufny Przegląd Inwigilacyjny – 2 komplety (poz. 128); dokumentacja związana z ogłaszaniem i odwołaniem poszukiwań ogłoszonych w Poufnym Przeglądzie Inwigilacyjnym (kat. „A” w zależności od rodzaju sprawy) (poz. 128a). Ogółem było 13 (22,8 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt o wieczystym okresie przechowywania³².

³⁰ *Ibidem*, Wykaz akt Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji z podziałem na okresy przechowywania, k. 14v–16.

³¹ *Ibidem*, k. 16–16v.

³² *Ibidem*, k. 28–31.

Na uwagę zasługuje zaliczenie materiałów dotyczących organizacji konspiracyjnych z okresu okupacji niemieckiej do grupy akt operacyjnych. Komuniści obawiali się – i słusznie – że członkowie tych organizacji, zdobywszy podczas wojny doświadczenie w stawianiu oporu, podejmą w nowej rzeczywistości walkę z władzą reżimową. Dla każdego człowieka, którego nazwisko znalazło się w takich materiałach, oznaczało to śmierć, więzienie lub w najlepszym wypadku inwigilację i marginalizację społeczną.

Wśród akt o długim okresie przechowywania (20–50 lat) były: teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozpracowaniach spraw innego charakteru niż wymienione w pkt 86 – B-50 (poz. 88); akta werbunkowe (zobowiązania, charakterystyka itp.) wyeliminowanych tajnych współpracowników, których teczki personalne i pracy zostały wybrakowane i zniszczone – B-50 (poz. 90); teczki personalne wyeliminowanych właścicieli LK i MK nadających się do powtórnego wykorzystania – B-30 (poz. 91a); teczki personalne wyeliminowanych właścicieli LK i MK nienadających się do powtórnego wykorzystania – B-30 (poz. 91b)³³; teczki personalne kandydatów na tajnych współpracowników nadających się w przyszłości do powtórnego opracowania, a następnie pozyskania – B-30 (poz. 92a); teczki personalne kandydatów na tajnych współpracowników nienadających się w przyszłości do powtórnego opracowania i pozyskania – B-30 (poz. 92b); teczki kontaktów informacyjnych (w przypadku zgonu B-1) – B-30 (poz. 93); akta spraw operacyjnych i akta kontrolne postępowań przygotowawczych o inne przestępstwa antypaństwowe niewymienione w poz. 94 – B-30, chyba że względy historyczne lub naukowe przemawiają za zaliczeniem ich do kategorii „A” (poz. 95); akta kontrolne śledztw i dochodzeń o przestępstwa kryminalne zagrożone karą więzienia powyżej lat 5 – B-30 (poz. 96a); plany operacji ochronnych – B-50 (poz. 102); teczki wyjazdowe osób wyjeżdżających i kandydatów na wyjazd – do końca życia (poz. 103); akta dotyczące opiniowania osób w sprawach wojskowo-mobilizacyjnych, o dopuszczenie do prac tajnych, ubiegających się o zezwolenie na posiadanie broni, karty żeglarskiej i rybackiej itp., których sprawy załatwiono negatywnie – B-30 (poz. 104b); akta dotyczące współdziałania z organami bezpieczeństwa państw demokracji ludowej (poszukiwania przestępców, korespondencja dotycząca zagadnień operacyjnych, korespondencja prywatna cudzoziemców) – B-30 (poz. 105); rejestr dowodów rzeczowych – B-30 (poz. 109); akta osób zaginionych i nierozpoznanych zwłok – B-30 (poz. 116); kopie innych orzeczeń i ekspertyz pozytywnych (grupowych) lub uprawdopodobniających do spraw karnych i operacyjnych wydanych przez Zakład Kryminalistyki i WLK – B-30 (poz. 118); negatywy zdjęć sygnalitycznych – B-20 (poz. 124); ewidencja i albumy fotograficzne przestępców – B-50 (poz. 130); akta dotyczące osób uprawiających nierząd oraz sutenerów i kuplerów³⁴ – B-20 (poz. 131); akta wraz z ewidencją dotyczące personelu lokali nocnych i kawiarni, a także skorowidze – B-20 (poz. 132). Łącznie było 20 (35,1 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych o długim okresie przechowywania³⁵.

³³ Jeśli obydwie grupy akt miały kategorię B-30, to z punktu widzenia archiwalnego nie było potrzeby rozbijania wymienionego rodzaju akt na podpunkty a i b. Ustawodawca liczył się jednak z tym, że w pewnym momencie może zaistnieć potrzeba dokonania istotnego rozróżnienia, co potem miało własne miejsce.

³⁴ Sutener był osobą czerpiącą zyski z cudzego nierządu, kupler ułatwiał innej osobie uprawianie prostytucji (udostępnianie lokalu, ułatwianie kontaktu klientów z prostytutkami, doprowadzanie, wskazywanie adresu).

³⁵ *Ibidem*.

W grupie akt o niskim okresie przechowywania znajdowały się: teczki personalne i teczki pracy tajnych współpracowników pozyskanych do różnych doraźnych ustaleń i rozpracowań niekwalifikujących się do zaliczenia w kategoriach wymienionych w pkt 86 i 88, którzy zostali wyeliminowani z powodu zgonu – B-5 od daty śmierci (poz. 89); akta kontrolne śledztw i dochodzeń o przestępstwa kryminalne zagrożone karą więzienia do lat 5 lub karą aresztu – B-10 (poz. 96b); dokumentacja związana z odmową ścigania – B-5 (poz. 98); akta postępowań przygotowawczych umorzonych z braku cech przestępstwa – B-10 (poz. 100a); akta dotyczące opiniowania osób w sprawach wojskowo-mobilizacyjnych, o dopuszczenie do prac tajnych, ubiegających się o zezwolenie na posiadanie broni, karty żeglarskiej i rybackiej itp., których sprawy załatwiono pozytywnie – B-5 (poz. 104a); materiały Biura „W”, jeśli nie stanowią dowodu rzeczowego do sprawy ani nie przedstawiają wartości operacyjnej – B-2 (poz. 106); dokumentacja rozliczeń funduszu operacyjnego, sprawy materiałowe pod względem operacyjnym – B-10 (poz. 107); rejestr pomocy prawnych i czynności zleconych w trybie art. 241 kpk – B-10 (poz. 108); kwity depozytowe – B-15 (poz. 110); książki kontroli osób zatrzymanych i protokoły zatrzymania – B-15 (poz. 111); rejestr osób zatrzymanych i daktyloskopowanych – B-10 (poz. 112); grzbiety bloczków nakazów rewizji – B-10 (poz. 113); telefonogramy i meldunki do jednostek zwierzchnich o wszczęciu dochodzeń – B-5 (poz. 114); książki wyjazdów techników dochodzeniowych na miejsce zdarzeń – B-5 (poz. 115); kopie orzeczeń i ekspertyz negatywnych do spraw karnych i operacyjnych wydanych przez Zakład Kryminalistyki i WLK – B-10 (poz. 119); kopie orzeczeń i ekspertyz eliminacyjnych do spraw karnych i operacyjnych wydanych przez Zakład Kryminalistyki i WLK – B-5 (poz. 120); kopie orzeczeń i ekspertyz krwi na zawartość alkoholu oraz negatywne dotyczące broni z akcji rozbrojenia wydane przez Zakład Kryminalistyki – B-2 (poz. 121); korespondencja związana z zagadnieniami pracy operacyjnej – B-10 (poz. 125); Poufny Przegląd Inwigilacyjny – B-2 (tylko 2 komplety – „A”) (poz. 128); dokumentacja związana z ogłaszaniem i odwołaniem poszukiwań ogłoszonych w Poufnym Przeglądzie Inwigilacyjnym – B-10 (lub „A”) (poz. 128a); dokumentacja dotycząca poszukiwań osób, przedmiotów i pojazdów mechanicznych (wzór EW-53, EW-54) (od daty odwołania) – B-5 (poz. 129). Ogółem grupa akt oznaczona kategoriami od B-15 do B-2 obejmowała 21 (36,8 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt³⁶.

Tylko 3 (5,3 proc.) rodzaje akt miały kategorie, które zależały od okresu przewidzianego dla danego rodzaju sprawy (akt kontrolnych lub akt głównych)³⁷. Były to: akta nadzoru szczególnego śledztw i dochodzeń (poz. 97); akta zawieszonych postępowań przygotowawczych, umorzonych z powodu niewykrycia sprawcy lub z braku dostatecznych dowodów winy – zależnie od charakteru przestępstwa – według podziału przyjętego w poz. 94, 95, 96 (poz. 100); materiał negatywny fotograficzny do spraw karnych i operacyjnych wg klasyfikacji okresu przewidzianego dla danego rodzaju sprawy (poz. 123).

Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia i instrukcji nr 0107/68, podzielony według okresu przechowywania, zawierał: 13 (22,8 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Ustawodawca nie określał z góry wartości zebranego materiału, ale podporządkowywał go potrzebom operacyjnym i praktycznym wymaganym w danej sprawie. Materiały te uzyskiwały te same kategorie, jakie otrzymywała cała prowadzona sprawa. Teoretycznie mogły otrzymać zarówno kategorię „A”, jak i odpowiednią kategorię „B”.

operacyjnych przechowywanych bezterminowo (kat. „A”), 20 (35,1 proc.) rodzajów akt przechowywanych długo (kat. od B-20 do B-50), 21 (36,8 proc.) rodzajów akt niszczo-nych po krótkim okresie przechowywania (15 lat i mniej) i 3 (5,3 proc.) rodzaje akt przechowywanych według „danego rodzaju sprawy”. Akta sklasyfikowano bardziej szczegółowo i zwiększono liczbę rodzajów akt. Na uwagę zasługuje fakt, że wykaz sporządzono wspólnie dla SB i MO, przez co zatarto polityczne zabarwienie akt operacyjnych. Oddzielono materiały operacyjne od dokumentów techniki i obserwacji operacyjnej „T”, dla których utworzono osobne działy. Do akt operacyjnych włączono niektóre rodzaje dokumentów, wspólne dla spraw o charakterze kryminalnym (np. ekspertyzy do spraw karnych i operacyjnych wydawane przez Zakład Kryminalistyki i WLK, poszukiwania osób, rozpoznawanie zwłok, ekspertyzy krwi na zawartość alkoholu). Z punktu widzenia działań operacyjnych milicji był to zabieg naturalny. W praktyce mogło to mieć dodatkowe znaczenie. Sprawiało, że sprawy mające podłoże polityczne mogły być traktowane przez organa bezpieczeństwa na równi z działaniami kryminalnymi. Takie zaszerogowanie spraw uprawniało funkcjonariuszy – zarówno SB, jak i MO – do traktowania postawy wynikającej z odpowiedzialności obywatelskiej jako zachowania przestępczego. Zamazywanie granic pomiędzy tym, co jest w danej sprawie polityczne, a co kryminalne, było charakterystyczne dla ideologii komunistycznej³⁸.

d) Zarządzenie nr 08/71

Dyrektor Biura „C” MSW płk Jan Zabawski 15 grudnia 1971 r., powołując się na § 5 Zarządzenia nr 0107/68 z 24 października 1968 r. ministra spraw wewnętrznych, który upoważniał go do dokonywania zmian w wykazie akt SB i MO, wydał zarządzenie nr 08/71 w sprawie zmian w wykazie akt SB i MO. W tytule i wstępie płk Zabawski nie podał żadnych informacji o przyczynach nowelizacji wykazu akt. Z narad resortowych pracowników wydziałów „C” wynika, że główną przyczyną zmian był wydłużony termin przechowywania materiałów, co powodowało powiększanie się zasobów uznanych przez SB za bezwartościowe. Łącznie wszystkich spraw typu operacyjnego SB i MO było w kraju aż 4 miliony, co z aktami administracyjno-gospodarczymi stanowiło prawie 40 km akt. Brakowało miejsca w archiwach i komendy wnioskowały o skrócenie okresu przechowywania akt³⁹. Nowelizacja była także podyktowana wydarzeniami grudniowymi 1970 r. i zmianami w polityce wewnętrznej.

Zarządzenie modyfikowało w wykazie akt czas przechowywania 235 rodzajów materiałów, które miały 255 możliwych kategorii okresu przechowywania. W dziale akt operacyjnych dodano jedną pozycję: teczki pracy wyeliminowanych TW – B-10, B-5 (poz. 90a). W okresie przechowywania akt operacyjnych dokonano zmian w 37 przypad-

³⁸ W PRL opozycjoniści, którzy rozrzucali ulotki, byli często zatrzymywani pod zarzutem zaśmiecania miejsc publicznych. Protestujący na ulicach byli traktowani jako uczestnicy burd i nielegalnych zgromadzeń. Strajkujących robotników oskarżano o sabotowanie produkcji itp. Dla władz komunistycznych przypisywanie inicjatywom politycznym charakteru kryminalnego było wygodną formą uwalniania się od zarzutów o prześladowania polityczne.

³⁹ AIPN, 0529/6, Referat naczelnika Wydziału II Biura „C” na krajowej naradzie naczelników wydziałów „C” w dniu 25 I 1972 r., k. 137; *ibidem*, Wybrane zagadnienia z teorii i praktyki pracy archiwalnej ze szczególnym uwzględnieniem zasad ewidencjonowania i porządkowania akt administracyjno-gospodarczych, k. 155.

kach. Ogólna liczba rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych po nowelizacji wzrosła do 64 (100 proc.). Wszystkie zmiany polegały na obniżeniu okresu przechowywania dokumentacji⁴⁰.

W nowym wykazie akt w grupie dokumentów mających kategorię „A” pozostały: teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozpracowaniach spraw charakteru politycznego mających znaczenie operacyjne, historyczne lub naukowe (poz. 86)⁴¹; akta spraw operacyjnych, obiektowych, zagadnieniowych i środowiskowych, posiadające wartość operacyjno-historyczną lub naukowo-szkoleniową – przestępstw szczególnej wagi (nielegalne organizacje, zbrojne podziemie antypaństwowe, wywiad, sabotaż, dywersja, rozpracowanie placówek dyplomatycznych itp.) (poz. 87); akta kontrolne postępowań przygotowawczych w sprawach o szpiegostwo, nielegalne organizacje, udział w bandach zbrojnych, terror polityczny, sabotaż i dywersję (poz. 94); kopie orzeczeń ekspertyz pozytywnych do spraw karnych i operacyjnych mających znaczenie identyfikacyjne dotyczące konkretnych osób, wydane przez Zakład Kryminalistyki i WLK (poz. 117); materiał negatywowy filmów niezwiązanych ze sprawami karnymi i wykonanych przez Zakład Kryminalistyki i WLK (poz. 122); materiał negatywowy fotograficzny do spraw karnych i operacyjnych wg klasyfikacji okresu przewidzianego dla danego rodzaju spraw (poz. 123); akta organizacji konspiracyjnych z okresu okupacji hitlerowskiej i nielegalnych organizacji i band z okresu po wyzwoleniu (poz. 126); Poufny Przegląd Inwigilacyjny – 2 komplety (poz. 128); dokumentacja związana z ogłaszaniem i odwołaniem poszukiwań ogłoszonych w Poufnym Przeglądzie Inwigilacyjnym (kat. „A” w zależności od rodzaju sprawy) (poz. 128a)⁴². Łącznie grupa akt zaliczonych do kategorii „A” objęła 9 rodzajów i „podrodzajów” materiałów, co stanowiło 14,1 proc. kategorii akt operacyjnych. To o 8,7 proc. mniej niż w poprzednim wykazie.

W drugiej grupie dokumentów o długim okresie przechowywania (od 20 do 50 lat) znalazły się: teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozpracowaniach spraw innego charakteru niż wymienione w pkt 86 – B-30 lub daty zgonu (poz. 88); akta werbunkowe (zobowiązania, charakterystyka itp.) wyeliminowanych tajnych współpracowników, których teczki personalne i pracy zostały wybrakowane i zniszczone – B-50 (poz. 90); teczki pracy wyeliminowanych właścicieli LK i MK nienadających się do powtórnego wykorzystania – B-20 (poz. 91); teczki personalne kandydatów na tajnych współpracowników nadających się w przyszłości do powtórnego opracowania i pozyskania – B-20 (poz. 92a); akta spraw operacyjnych i akta kontrolne postępowań przygotowawczych o inne przestępstwa antypaństwowe niewymienione w poz. 94 – B-30, chyba że względy historyczne lub naukowe przemawiają za zaliczeniem ich do kategorii „A” – B-20 (poz. 95)⁴³; akta kontrolne śledztw

⁴⁰ AIPN, 02525/7, Zarządzenie nr 08/71 dyrektora Biura „C” MSW z 15 XII 1971 r. w sprawie zmian w wykazie akt Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji, k. 1–5.

⁴¹ Podczas dokonywania na podstawie zarządzenia nr 08/71 zmian w wykazie akt SB i MO dla poszczególnych rodzajów akt operacyjnych zachowano te same numery pozycji jak w wykazie akt stanowiącym załącznik do zarządzenia nr 0107/68.

⁴² *Ibidem*, k. 2–2a.

⁴³ Pozycję nr 95: „Akta spraw operacyjnych i akta kontrolne postępowań przygotowawczych o inne przestępstwa antypaństwowe niewymienione w poz. 94 – B-30, chyba że względy historyczne lub naukowe przemawiają za zaliczeniem ich do kategorii «A»”, zarządzenie nowelizuje zdaniem: „W poz. 95

i dochodzeń o przestępstwa kryminalne zagrożone karą więzienia powyżej lat 5 – B-20 (poz. 96a); rejestry śledztw i dochodzeń – B-50 (poz. 99); akta dotyczące specjalnych akcji i wydarzeń – B-50 lub B-10 (poz. 101); teczki wyjazdowe osób wyjeżdżających i kandydatów na wyjazd – do końca życia (poz. 103); akta dotyczące współdziałania z organami bezpieczeństwa państw demokracji ludowej (poszukiwania przestępców, korespondencja dotycząca zagadnień operacyjnych, korespondencja prywatna cudzoziemców) – B-20 (poz. 105); rejestr dowodów rzeczowych – B-30 (poz. 109); akta osób zaginionych i nierozpoznanych zwłok – B-30 (poz. 116); kopie innych orzeczeń i ekspertyz pozytywnych (grupowych) lub uprawdopodobniających do spraw karnych i operacyjnych wydanych przez Zakład Kryminalistyki i WLK – B-20 (poz. 118); negatywy zdjęć sygnalitycznych – B-20 (poz. 124); dokumentacja zgłoszeń w sprawach przyjazdu do PRL osób niepożądanych – B-30 (poz. 127); ewidencja i albumy fotograficzne przestępców – B-25 (poz. 130)⁴⁴. Łącznie grupa akt o okresie przechowywania od 20 do 50 lat obejmowała 17 (26,5 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych. To o 7,6 proc. mniej niż w poprzednim wykazie.

W trzeciej grupie akt o niskim okresie przechowywania (od kilku do 15 lat) znalazły się: teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozpracowaniach spraw innego charakteru niż wymienione w pkt 86 – data zgonu lub B-30 (poz. 88); teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników pozyskanych do różnych doraźnych ustaleń i rozpracowań niekwalifikujących się do zaliczenia w kategoriach wymienionych w pkt 86 i 88, wyeliminowanych z powodu zgonu – B-5 od daty zgonu (poz. 89); teczki pracy wyeliminowanych TW – B-10 lub B-5 (poz. 90a); teczki pracy wyeliminowanych właścicieli LK i MK nienadających się do powtórnego wykorzystania – B-5 (poz. 91a); teczki personalne kandydatów na tajnych współpracowników nienadających się w przyszłości do powtórnego opracowania i pozyskania – B-5 (poz. 92b); teczki kontaktów informacyjnych (w przypadku zgonu B-1) – B-10 lub data zgonu (poz. 93); akta kontrolne śledztw i dochodzeń o przestępstwa kryminalne zagrożone karą więzienia do lat 5 lub karą aresztu – B-10 (poz. 96b); akta nadzoru szczególnego śledztw i dochodzeń – do kategorii „właściwe dla danej sprawy” dodano B-10 (poz. 97)⁴⁵; dokumentacja związana z odmową

wyrazy «A» zastępuje się wyrazami «B-20». Nie określono jednoznacznie, czy odnosi się to także do kategorii B-30 dotyczącej „innych przestępstw antypaństwowych”. Formalnie można rozumieć, że ten rodzaj akt wcześniej miał dwie kategorie: B-30 i „A”, a po nowelizacji także ma dwie kategorie: B-30 i B-20. Z drugiej strony, jeśli w procesie nowelizacji kategorię „A” zmniejszono do B-20, to czy można uznać, że dotyczy to także kategorii B-30? W celu zachowania przejrzystości przyjęto, że ustawodawca mógł utrzymać obydwie kategorie, kierując się oceną zawartości akt. Dlatego ten rodzaj akt został potraktowany jako mający kategorię podwójną.

⁴⁴ *Ibidem*, k. 2–2a.

⁴⁵ Zarządzenie nowelizuje tę pozycję zdaniem: „W poz. 97 dodaje się wyrazy «B-10». Jednocześnie nie zmienia zapisu, że „o okresie przechowywania akt nadzoru szczególnego śledztw i dochodzeń decyduje okres przechowywania akt kontrolnych lub akt głównych danej sprawy”. Dopisanie kategorii B-10 byłoby teoretycznie wydłużeniem czasu przechowywania materiałów jeszcze o 10 lat po upływie okresu przechowywania akt kontrolnych lub akt głównych danej sprawy. Z drugiej strony nie ma sensu przechowywanie akt nadzoru szczególnego śledztw i dochodzeń, kiedy akta główne danych spraw zostały zniszczone. Istnieje podejrzenie, że ustawodawca otwierał sobie w ten sposób furtkę do specjalnego traktowania tego rodzaju spraw. Ta dwuznaczność spowodowała, że pozycję tę włączono do grupy akt o niskim okresie przechowywania – ze względu na wyraźny zapis nowelizacyjny. Równocześnie

ścigania – B-5 (poz. 98); akta postępowań przygotowawczych umorzonych z braku cech przestępstwa – B-5 (poz. 100a); akta dotyczące specjalnych akcji i wydarzeń – B-10 lub B-50 (poz. 101); plany operacji ochronnych – B-10 (poz. 102); akta dotyczące opiniowania osób w sprawach wojskowo-mobilizacyjnych, o dopuszczenie do prac tajnych, ubiegających się o zezwolenie na posiadanie broni, karty żeglarskiej i rybackiej itp., których sprawy załatwiono pozytywnie – B-5 (poz. 104a); akta dotyczące opiniowania osób w sprawach wojskowo-mobilizacyjnych, o dopuszczenie do prac tajnych, ubiegających się o zezwolenie na posiadanie broni, karty żeglarskiej i rybackiej itp., których sprawy załatwiono negatywnie – B-15 (poz. 104b); dokumenty Biura „W” – jeśli nie stanowią dowodu rzeczowego do sprawy ani nie przedstawiają wartości operacyjnej – B-2 (poz. 106); dokumentacja rozliczeń funduszu operacyjnego, sprawy materiałowe pod względem operacyjnym – B-5 (poz. 107); rejestr pomocy prawnych i czynności zleconych w trybie art. 241 kpk – B-5 (poz. 106); kwity depozytowe – B-10 (poz. 110); książki kontroli osób zatrzymanych i protokoły zatrzymania – B-10 (poz. 111); rejestr osób zatrzymanych i daktyloskopowanych – B-10 (poz. 112); grzbiety bloczków nakazów rewizji – B-5 (poz. 113); telefonogramy i meldunki do jednostek zwierzchnich o wszczęciu dochodzeń – B-2 (poz. 114); książki wyjazdów techników dochodzeniowych na miejsca zdarzeń – B-2 (poz. 115); kopie orzeczeń i ekspertyz negatywnych do spraw karnych i operacyjnych wydanych przez Zakład Kryminalistyki i WLK – B-10 (dodano B-2) (poz. 119); kopie orzeczeń i ekspertyz eliminacyjnych do spraw karnych i operacyjnych wydanych przez Zakład Kryminalistyki i WLK – B-2 (poz. 120); kopie orzeczeń i ekspertyz krwi na zawartość alkoholu oraz negatywne dotyczące broni z akcji rozbrowienia wydane przez Zakład Kryminalistyki – B-2 (poz. 121); korespondencja związana z zagadnieniami pracy operacyjnej – B-2 (poz. 125); Poufny Przegląd Inwigilacyjny – B-2 (2 komplety – „A”) (poz. 128); dokumentacja związana z ogłaszaniem i odwołaniem poszukiwań ogłoszonych w Poufnym Przeglądzie Inwigilacyjnym – B-10 (lub „A” w zależności od rodzaju sprawy) (poz. 128a); dokumentacja dotycząca poszukiwań osób, przedmiotów i pojazdów mechanicznych (wzór EW-53, EW-54) (od daty odwołania) – B-2 (poz. 129); akta dotyczące osób uprawiających nierząd oraz sutenerów i kuplerów – B-10 (poz. 131); akta wraz z ewidencją dotyczące personelu lokali nocnych i kawiarni, a także skorowidze – B-5 (poz. 132)⁴⁶. Łącznie grupa akt przechowywanych od kilku do 15 lat obejmowała 35 (54,7 proc.) rodzajów i „podrodzajów” materiałów. To o 17,9 proc. więcej niż w poprzednim wykazie.

Dodatkowo 3 (4,7 proc.) rodzaje i „podrodzaje” akt miały kategorię zależną od okresu przewidzianego „dla danego rodzaju sprawy” (akt kontrolnych lub akt głównych). Były to: akta nadzoru szczególnego śledztw i dochodzeń (poz. 97)⁴⁷; akta zawieszonych postępowań przygotowawczych, umorzonych z powodu niewykrycia sprawcy lub z braku dostatecznych dowodów winy – zależnie od charakteru przestępstwa – według podziału przyjętego w poz. 94, 95, 96 (poz. 100); materiał negatywowo fotograficzny do spraw karnych i operacyjnych wg klasyfikacji okresu przewidzianego dla danego rodzaju sprawy (poz. 123).

pozostawiono tę pozycję w grupie akt o kategorii: „zależne od okresu przewidzianego dla danego rodzaju sprawy”, ponieważ treść zapisu nie została zmieniona – czyli potraktowano ten rodzaj akt jako mający podwójny charakter.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 2–2a.

⁴⁷ Zob. wyjaśnienie dotyczące poz. 97 w przypisie nr 45.

Zarządzenie nr 08/71 dyrektora Biura „C” zmniejszyło liczbę akt operacyjnych przechowywanych wiecześnie o 8,7 proc., liczba akt przechowywanych od 20 do 50 lat skurczyła się 7,6 proc., natomiast liczba akt o krótkim okresie przechowywania zwiększyła się 17,9 proc. Stan akt, które miały kategorię zależną od okresu przewidzianego „dla danego rodzaju sprawy”, pozostał niezmienny. W wyniku nowelizacji nastąpiło przyspieszenie procesów brakowania i niszczenia akt operacyjnych. Mimo to w latach siedemdziesiątych resortowi zależało na zachowaniu jak największej liczby materiałów, które w każdej chwili umożliwiałyby podjęcie nowych zadań operacyjnych. Świadczy o tym wypowiedź płk. J. Zabawskiego z narady szkoleniowej archiwistów Biura „C”:

„W związku z zarządzeniem 08/71 z 15 grudnia 1971 r. o skróceniu okresu przechowywania akt tow. dyrektor zwrócił uwagę na konieczność wnikliwej analizy przy ocenie ich wartości celem zapobieżenia zbyt pochopnego zniszczenia znajdujących się częstokroć wartościowych dokumentów. Zadanie to wymaga indywidualnego podejścia do każdej sprawy, np. wskazane jest przechowanie obok życiorysu i charakterystyki wyeliminowanych TW jednego z najbardziej wartościowych doniesień, ponieważ dokument taki może być w przyszłości wykorzystany w pracy operacyjnej przy ponownym podjęciu TW na kontakt⁴⁸. Zmiany wykazu akt SB i MO wprowadzone zarządzeniem nr 08/71 miały na celu lepsze wykorzystanie pracy archiwum w realizacji zadań operacyjnych i zabezpieczenie agentury, która była w nie zaangażowana.

e) Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 034/74

W celu ujednoczenia i uproszczenia postępowania z dokumentami gromadzonymi w archiwach i składnicach resortu spraw wewnętrznych minister Stanisław Kowalczyk 10 maja 1974 r. wprowadził zarządzenie nr 034/74 w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi MSW. Unieważniło ono zarazem poprzednie zarządzenie w tej sprawie – nr 0107/68, znowelizowane zarządzeniem nr 08/71.

W porównaniu z poprzednim nowy wykaz akt, stanowiący załącznik do instrukcji będącej z kolei załącznikiem do zarządzenia nr 034/74, obejmował zarówno rozszerzony wykaz akt kategorii „A” i „B” (podzielony na 28 działów i zawierający 896 rodzajów akt) oraz wzory druków⁴⁹.

Przez akta operacyjne ustawodawca rozumiał wytworzoną przez SB i MO dokumentację wszystkich rodzajów spraw operacyjnych, postępowań przygotowawczych, teczek personalnych i teczek pracy tajnych współpracowników, teczek osób opiniowanych, dokumentację sprawozdawczą i korespondencję operacyjną, dokumenty wytworzone w wyniku pracy z tajnymi współpracownikami i stosowania techniki operacyjnej oraz wszelkie przepisy, jak: zarządzenia, rozkazy, pisma ogólne, instrukcje i wytyczne dotyczące pracy operacyjnej. Do grup akt operacyjnych zaliczano również materiały dotyczące obronności kraju⁵⁰. Podobnie jak wcześniej przedmiotem analizy były wyłącznie materiały

⁴⁸ AIPN, 0529/6, Protokół narady szkoleniowej naczelników wydziałów „C” z 25 I 1972 r., k. 168.

⁴⁹ AIPN, 0549/10, Załącznik do instrukcji w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych będącej załącznikiem do zarządzenia nr 034/74 z 10 V 1974 r. Wykaz akt, k. 33–107.

⁵⁰ *Ibidem*, Załącznik do zarządzenia nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych z 10 V 1974 r. Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, § 3, pkt 1, k. 6.

ściśle operacyjne wymienione w dziale akta operacyjne i śledcze, z wykluczeniem dokumentacji techniki i obserwacji operacyjnej oraz akt dotyczących obronności kraju.

W nowym wykazie akta operacyjne i śledcze zgromadzono w rozdziale siódmym i wyszczególniono w nim 57 (100 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt.

W wykazie akt operacyjnych dokonano następujących zmian:

- dodano trzy rodzaje akt: teczki pracy tajnego współpracownika (poz. 85), materiały ankietowe i wstępne dotyczące spraw operacyjnych (poz. 95) i TEOK⁵¹ (poz. 130);

- akta dotyczące opiniowania osób w sprawach wojskowo-mobilizacyjnych, dopuszczenia do prac tajnych, ubiegających się o zezwolenie na posiadanie broni, karty żeglarskiej i rybackiej itp., których sprawy załatwiono zarówno pozytywnie, jak i negatywnie, zostały przeniesione do działu akt opiniodawczych (poz. 471–481);

- akta werbunkowe (zobowiązania, charakterystyka itp.) wyeliminowanych tajnych współpracowników, których teczki personalne i pracy zostały wybrakowane i zniszczone, rozdzielono odpowiednio do pozycji zawierających akta personalne TW (poz. 82, 84 lub 86);

- w grupie wyeliminowanych TW, jeżeli brali udział w sprawach innego charakteru niż wymienione w poz. 82 (czyli politycznego), pozostawiono tylko teczki personalne (poz. 84);

- teczki pracy wyeliminowanych TW przeniesiono odpowiednio do grupy teczek pracy wyeliminowanych TW, jeżeli uczestniczyli w sprawach charakteru politycznego (poz. 82) lub jeżeli brali udział w sprawach innego charakteru niż wymienione w poz. 82 (poz. 86);

- razem zebrano teczki personalne wyeliminowanych właścicieli LK i MK, zarówno nadających się, jak i nienadających się do powtórnego wykorzystania (poz. 87);

- aktom kontrolnym śledztw i dochodzeń o przestępstwa kryminalne zagrożone a) karą więzienia powyżej lat 5, b) karą więzienia do lat 5 lub karą aresztu – nadano w poz. 92 pełniejszy zakres i rozszerzono je o teczki rozpracowań operacyjnych, zmieniło jednocześnie nazwę na „teczki rozpracowań operacyjnych (akta spraw operacyjnych) oraz akta kontrolne śledztwa i dochodzeń Służby Milicji”;

- w grupie akt zawieszonych postępowań przygotowawczych, umorzonych z powodu niewykrycia sprawcy lub z braku dostatecznych dowodów winy, zależnie od charakteru przestępstwa, według podziału przyjętego w poz. 90, 91, 92, podpunktowi a) akta zawieszonych postępowań przygotowawczych, umorzonych z braku cech przestępstwa – nadano status osobnej pozycji (poz. 98) i dodano słowa „lub niewykrycia sprawcy”;

- kategorie okresu przechowywania zostały zmienione w przypadku 7 rodzajów akt: teczki personalne wyeliminowanych właścicieli LK i MK – z B-20 do B-15 (poz. 87); teczki kandydatów na TW nienadających się do powtórnego pozyskania – z B-5 do B-10

⁵¹ Teczki ewidencji operacyjnej na księdza (TEOK) wprowadzono w latach sześćdziesiątych na podstawie Zarządzenia nr 00114/63 z 6 VII 1963 r. ministra spraw wewnętrznych w sprawie prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności kleru katolickiego. Interesujące, że TEOK nie zostały wymienione w wykazie akt stanowiącym załącznik do zarządzenia nr 0107/68. Niewątpliwie było to albo zaniedbaniem, albo pomyłką, ewentualnie nie przewidywano, że w najbliższym czasie akta te zostaną skierowane do archiwum. Więcej o tym rodzaju akt zob.: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 336–337; R. Dyrzc, J. Laska, J. Rażny, E. Zajac, *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza. Teoria i praktyka pracy operacyjnej SB*, Kraków 2009.

(poz. 88)⁵²; akta nadzoru śledztw i dochodzeń – z B-10 do czasu przechowywania zależnego od akt głównych sprawy (poz. 93); teczki wyjazdowe osób wyjeżdżających i kandydatów na wyjazd – z kategorii „do końca życia” na B-20 (poz. 101); akta dotyczące współdziałania z organami bezpieczeństwa państw demokracji ludowej (poszukiwania przestępców, korespondencja dotycząca zagadnień operacyjnych, korespondencja prywatna cudzoziemców) – z B-20 na B-30 (poz. 102)⁵³; dokumentacja rozliczeń funduszu operacyjnego, sprawy materiałowe pod względem operacyjnym – z B-5 do B-2 (poz. 104); książki kontroli osób zatrzymanych i protokoły zatrzymania – z B-15 do B-10 (poz. 108).

Po zmianach dokonanych w wykazie akt stanowiącym załącznik do instrukcji i zarządzenia nr 034/74 stan rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych był następujący: 10 (17,5 proc.) posiadało kat. „A”, 15 (26,3 proc.) miało długi okres przechowywania (kat. od B-20 do B-50), 29 (50,9 proc.) przechowywano krótko (od B-1 do B-15). Tylko 3 (5,3 proc.) rodzaje akt brakowano według klasyfikacji okresu przewidzianego dla danego rodzaju spraw.

Modyfikacje przeprowadzone w okresie przechowywania dokumentów operacyjnych miały charakter merytoryczny, ale nie były rewolucyjne. Zmieniono 7 kategorii (12,3 proc.) rodzajów akt, 3 – dodano, 1 – przeniesiono, a w 6 przypadkach rodzaj gromadzonych materiałów rozdzielono w inny sposób. Na skutek zmian liczba rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych zmniejszyła się z 64 w zarządzeniu nr 08/71 do 57 w zarządzeniu nr 034/74. Wprowadzono natomiast zasadę, że jednostki niszczą we własnym zakresie dokumentację nieprzedstawiającą wartości użytkowej i niemającą trwałego znaczenia, której okres przechowywania nie przekracza 5 lat (B-5), z wyjątkiem, gdy materiały zostały zarejestrowane w ewidencji aktualnych zainteresowań (§ 26, pkt 1 i 2; § 69). Na uwagę zasługuje wydzielenie osobnych rodzajów akt dla materiałów dotyczących duchownych.

Interesujący jest przypadek wprowadzenia w poz. 85 teczek pracy TW, które opatrzone kategorią B-15. Do tej pory w archiwum składano tylko teczki pracy wyeliminowanych TW – w zarządzeniu nr 08/71 były to: poz. 86, 88 i 90a. W zarządzeniu nr 034/74 pozostały one nadal w poz. 82 i 86. Prawdopodobnie mamy tutaj do czynienia z teczkami wciąż czynnych współpracowników „bezpieki”. Tylko wtedy nie powinny mieć ustalonej z góry niskiej kategorii przechowywania. Niewykluczone, że teczek pracy było tak dużo, iż zalegały w składnicach terenowych. Dlatego tymczasowo chciano pozbyć się materiałów nieprzydatnych operacyjnie, jednocześnie nie chciano eliminować tajnego współpracownika. W tym przypadku zapisy archiwalne doskonale ilustrują problemy praktyki operacyjnej.

Przy okazji analizy zarządzenia nr 034/74 natrafiono na interesujący przykład ukrywania przez SB swojej działalności. Okazuje się, że „bezpieka” konspirowała swoje działania nie tylko przed społeczeństwem, lecz także przed milicją. W celu utrzymania

⁵² Przypadki podwyższania kategorii akt były w omawianym okresie nieliczne. Znamienne, że w latach siedemdziesiątych kategorię „teczki kandydatów na TW nienadających się do powtórnego pozyskania” podwyższono do B-10. Potwierdza to tezę o priorytecie „przydatności operacyjnej” (zależnej od sytuacji politycznej) podczas nadawania aktom określonych kategorii.

⁵³ Drugi przypadek podwyższenia kategorii: „akta dotyczące współdziałania z organami bezpieczeństwa państw demokracji ludowej” – do B-30.

tajemnicy wytwarzania określonych rodzajów dokumentów operacyjnych praktyką resortu było przesyłanie do składnic akt milicji niepełnego tekstu zarządzenia oraz niekompletnego wykazu akt (kompletnych dla archiwów SB). Część paragrafów z zarządzenia i niektóre pozycje z wykazu akt, dotyczące określonych rodzajów akt operacyjnych wytwarzanych przez SB, były usuwane z egzemplarzy zarządzeń ministerialnych przesyłanych do użytku MO. Praktyka konspirowania wewnątrz MSW pełnej treści wykazu akt jest wyraźnym dowodem staranności w zacieraniu śladów po wytwarzanej dokumentacji⁵⁴.

f) Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 030/79

Zarządzenie wiceministra spraw wewnętrznych Mirosława Milewskiego nr 030/79 z 2 lipca 1979 r. wprowadziło niewielkie modyfikacje w zarządzeniu nr 034/74 i instrukcji stanowiącej jego integralną część. Zmiany związane były z przeprowadzoną w 1975 r. reformą administracyjną państwa, która zlikwidowała powiaty. Z normatywu usunięto fragmenty mówiące o powiatach i wprowadzono odpowiednie zapisy o podporządkowaniu wydziałów „C” wojewódzkim organom resortu spraw wewnętrznych. Przy okazji dokonano korekty wykazu akt⁵⁵.

W nowym wykazie akt, stanowiącym załącznik do instrukcji będącej z kolei załącznikiem do zarządzenia nr 030/79, zwiększono liczbę działów z 28 do 30, aczkolwiek zredukowano liczbę rodzajów akt z 896 do 742 pozycji. Aktami operacyjnymi według zarządzenia nr 030/79 była wytworzona przez SB i MO dokumentacja wszystkich rodzajów spraw operacyjnych, postępowań przygotowawczych, teczek personalnych i pracy tajnych współpracowników, teczek osób opiniowanych, dokumentacja sprawozdawcza i korespondencja operacyjna, dokumenty wytworzone w wyniku pracy z tajnymi współpracownikami i stosowania techniki operacyjnej oraz wszelkie przepisy, jak: zarządzenia, rozkazy, pisma okólne, instrukcje i wytyczne dotyczące pracy operacyjnej. Do grup akt operacyjnych zaliczano także materiały odnoszące się do obronności kraju⁵⁶. Podobnie jak wcześniej przedmiotem analizy były wyłącznie materiały ściśle operacyjne wymienione w dziale akta operacyjne i śledcze, z wykluczeniem akt techniki i obserwacji operacyjnej oraz akt dotyczących obronności kraju.

Liczba rodzajów akt operacyjnych i śledczych pozostała bez zmian: zachowano 57 (100 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych⁵⁷. Okres przechowywania poszczególnych rodzajów materiałów również nie uległ zmianie. Jedyna nowelizacja dotyczyła miejsca zajmowanego w wykazie akt. We wcześniejszych zarządzeniach akta operacyjne i śledcze znajdowały się raczej na początku wykazu: w zarządzeniu

⁵⁴ Zob. AIPN, 0549/10, Zarządzenie nr 034/74 (egz. nr 1581) oraz AIPN, 1585/5196, Zarządzenie nr 034/74 (egz. nr 0025).

⁵⁵ AIPN, 01179/322, Zarządzenie nr 030/79 ministra spraw wewnętrznych z 2 VII 1979 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, k. 5–7; *ibidem*, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, k. 9–27; *ibidem*, Wykaz akt, k. 29–58.

⁵⁶ *Ibidem*, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, § 3, pkt 1, k. 9.

⁵⁷ W poz. 603 nastąpiła prawdopodobnie pomyłka redakcyjna. W tekście znalazło się zdanie: „Materiały ankietowe i wstępne dot. opracowań”, a powinno być: „Materiały ankietowe i wstępne dot. spraw operacyjnych”.

nr 00123/57 były to rozdziały od I do VII, w zarządzeniach nr 0107/68 oraz nr 034/74 był to rozdział VII. W zarządzeniu nr 030/79 akta operacyjne i śledcze znalazły się natomiast dopiero w rozdziale XXVII⁵⁸.

Brak nowelizacji okresu przechowywania akt operacyjnych i śledczych w wykazie akt, stanowiącym załącznik do nowego zarządzenia w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, wskazuje, że wprowadzone wcześniej założenia odpowiadały władzom resortu i sprawdziły się w praktyce.

g) Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 049/85

Minister Czesław Kiszczyk 8 lipca 1985 r. wydał zarządzenie nr 049/85 w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych. Jak już wspomniano, w porównaniu do poprzednich zarządzeń było ono bardzo nowatorskie. Zasadnicze zmiany przynosił wykaz akt podzielony na 32 działy, wyszczególniający 865 rodzajów akt (to o 123 rodzaje więcej niż w wykazie z wcześniejszego aktu prawnego)⁵⁹.

W zarządzeniu nr 049/85 przez materiały operacyjne rozumiano dokumentację wytworzoną przez Służbę Bezpieczeństwa, Milicję Obywatelską, organy Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza, Nadwiślańskie Jednostki MSW oraz Zarząd Wojskowej Służby Wewnętrznej jednostek wojskowych podległych ministrowi spraw wewnętrznych. Zaliczano do niej akta wszystkich rodzajów spraw operacyjnych, postępowań przygotowawczych,teczki personalne i pracy osobowych źródeł informacji, teczki osób opiniowanych, sprawozdawczość i korespondencję operacyjną oraz zarządzenia, rozkazy, pisma okólne, instrukcje i wytyczne dotyczące pracy operacyjnej. W zarządzeniu nr 049/85 do materiałów operacyjnych nie zaliczono akt techniki i obserwacji operacyjnej oraz dokumentów dotyczących obronności kraju⁶⁰. Podobnie jak przy poprzednich wykazach akt przedmiotem analizy były wyłącznie materiały ściśle operacyjne wymienione w dziale akta operacyjne.

Zarządzeniem nr 049/85 wprowadzono daleko idące modyfikacje okresu przechowywania akt oraz nową rubrykę określającą kategorię akt na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny. Przewidziano w niej trzy warianty: pozostawienie, ewakuację lub zniszczenie akt. Spośród 865 rodzajów akt 55 pozycji należało pozostawić, 292 – ewakuować, a 581 – zniszczyć⁶¹. Ewakuacji podlegały materiały kategorii „A” oraz większość akt o wysokiej kategorii „B”. Jedynym wyjątkiem były teczki pracy osobowych źródeł informacji. Chociaż dopuszczano, że część z nich może mieć kategorię „A”, wszystkie przeznaczono do likwidacji. Było to niezgodne z Ustawą z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, która zakazywała niszczenia materiałów archiwalnych opatrzonych kategorią wieczystego przechowywania (rozdz. 1, art. 3;

⁵⁸ *Ibidem*, Wykaz akt stanowiący załącznik do instrukcji w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych i zarządzenia ministra spraw wewnętrznych nr 030/79 z 2 VII 1979 r. zmieniającego zarządzenie nr 034/74, k. 29–58.

⁵⁹ AIPN, 01290/4, Zarządzenie nr 049/85 ministra spraw wewnętrznych z 8 VII 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, k. 36–87.

⁶⁰ *Ibidem*, § 3, pkt 1–4.

⁶¹ Ogólna suma kategorii przewyższa liczbę pozycji w wykazie akt, ponieważ niektóre pozycje zawierały podpunkty o innym okresie przechowywania akt.

rozdz. 1, art. 5, pkt 1). Na uwagę zasługuje także zmiana kwalifikacji protokołów brakowania i niszczenia akt oraz księgi protokołów akt zniszczonych. Zawsze miały one kategorię „A”, teraz nowe zarządzenie nadawało im kategorię B-60. Wprowadzono także kategorię BC⁶².

W nowym wykazie materiały operacyjne znalazły się w spisie na drugim miejscu, tuż po aktach normatywnych, co podkreśla ich znaczenie. Po wprowadzeniu zmian stan akt operacyjnych uległ zwiększeniu do 67 (100 proc.) rodzajów i „podrodzajów” akt.

W wykazie akt operacyjnych dokonano następujących zmian:

– dotychczasowe źródła informacji, takie jak: kontakt służbowy, kontakt operacyjny, konsultanci, rezydenci, TW, objęto jednym terminem: „osobowe źródła informacji” (poz. 9, 10 i 13);

– teczki personalne wyeliminowanych TW rozpracowań doraźnych i innych niż polityczne zostały zebrane w jednej pozycji: teczki personalne wyeliminowanych OZI (poz. 9);

– teczki pracy wszystkich OZI zostały zebrane w jednej pozycji: teczki pracy osobowych źródeł informacji (poz. 11);

– wydzielono pozycję: teczki personalne OZI, jeżeli brały udział w rozpracowaniu spraw charakteru politycznego szpiegostwa (poz. 10);

– teczki kontaktów informacyjnych przeniesiono do grupy: teczki pracy OZI (poz. 11);

– teczki rozpracowań operacyjnych (akta spraw operacyjnych) przeniesiono odpowiednio do grupy akt rozpracowań operacyjnych i akt obiektowo-zagadnieniowych (poz. 14 i 15), natomiast akta kontrolne śledztw i dochodzeń Służby Milicji dołączono do grupy takich samych akt SB (poz. 18);

– plany operacji ochronnych włączono do dokumentacji dotyczącej różnych akcji operacyjno-zabezpieczających (poz. 24);

– dokumenty Biura „W” usunięto, jeśli nie stanowiły dowodu rzeczowego do sprawy ani nie przedstawiały wartości operacyjnej;

– dokumentację zgłoszeń w sprawach zastrzeżeń przyjazdu osób niepożądanych do PRL przeniesiono w całości do działu dokumentacji paszportowej i ruchu granicznego (poz. 132);

– w jedną pozycję połączono rejestr dowodów rzeczowych i kwity depozytowe (poz. 27);

– w jedną pozycję połączono rejestr pomocy prawnych i czynności zleconych w trybie art. 241 kpk, a także dokumenty związane z odmową ścigania (poz. 23);

– wprowadzono 11 nowych rodzajów akt operacyjnych: problemy stosunków Polska–Watykan (poz. 50); dokumentację dotyczącą Kościoła rzymskokatolickiego oraz związków wyznaniowych i stowarzyszeń katolickich (poz. 51); materiały z opracowań okresowych dotyczące biskupów, komisji episkopatu, organizacji katolików świeckich i innych wyznań nierzymskokatolickich (poz. 52); informacje dotyczące obywateli polskich zatrzymanych na terytorium innych państw (poz. 53); teczki inwigilacji szczegól-

⁶² AIPN, 01290/4, Zarządzenie nr 049/85 ministra spraw wewnętrznych z 8 VII 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, § 32, k. 17; *ibidem*, Wykaz akt określający kategorie z uwzględnieniem kwalifikacji na czas pokoju i zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny stanowiący załącznik do zarządzenia nr 049/85, poz. 1–865, k. 36–87; *ibidem*, poz. 11, k. 37; *ibidem*, poz. 113, k. 43; *ibidem*, poz. 116, k. 43.

nej (poz. 54); indeks biograficzno-operacyjny na osoby prowadzące zorganizowaną działalność antypaństwową (poz. 56); opracowania i informacje dotyczące podstawowych przestępstw kryminalnych i czynników kryminogennych (poz. 57); korespondencję z jednostkami MSW i innymi jednostkami i instytucjami (poz. 58)⁶³; kartotekę recydywistów (poz. 59); karty operacyjne (poz. 60); kartę osobową tajnego współpracownika (poz. 61)⁶⁴.

Po tych zmianach podział rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych na okresy przechowywania przedstawiał się następująco: 5 (7,5 proc.) przechowywano bezterminowo (kat. „A”), 20 (29,8 proc.) – długo (kat. od B-20 do B-50), 41 (61,2 proc.) – krótko, a tylko 1 (1,5 proc.) posiadał okres według „czasokresu przewidywanego dla danego rodzaju spraw”.

Bardzo interesująca jest analiza akt pod kątem ich niszczenia i ewakuacji w razie, gdyby archiwum miało wpaść w niepowołane ręce. Na wypadek zagrożenia państwa i wojny wykaz przewidywał, że 45 rodzajów akt operacyjnych należy zniszczyć, a 22 rodzaje ewakuować. W przypadku kwalifikacji ze względu na okres zagrożenia warto zwrócić uwagę na dwa wyjątki. Pierwszy dotyczy poz. 14: „Akta rozpracowań operacyjnych, obiektowo-zagadnieniowych dot. przestępstw szczególnej wagi, jak: nielegalne organizacje, zbrojne podziemie antypaństwowe, wywiad, sabotaż, dywersja, rozpracowania placówek dyplomatycznych itp.”. Postawiono przy niej jednocześnie dwa znaki: „E”, „Z”, i nie wyjaśniono, czym się kierować podczas kwalifikowania tych samych dokumentów do ewakuacji lub zniszczenia. Drugi dotyczy poz. 39: „Materiał negatywowy fotograficzny do spraw karnych i operacyjnych wg klasyfikacji okresu przewidzianego dla danego rodzaju spraw”. Przy tej pozycji nie ma żadnej kwalifikacji. Formalnie nie wiadomo, co w przypadku zagrożenia należało zrobić z tymi aktami.

Materiały kat. „A” i akta o długim okresie przechowywania najczęściej podlegały ewakuacji, aczkolwiek nie wszystkie. Do zniszczenia przeznaczono: teczki personalne OZI, jeżeli brały udział w rozpracowaniu spraw charakteru politycznego szpiegostwa (poz. 10, kat. B-50); niektóre akta rozpracowań operacyjnych, obiektowo-zagadnieniowych dotyczących przestępstw szczególnej wagi, jak: nielegalne organizacje, zbrojne podziemie antypaństwowe, wywiad, sabotaż, dywersja, rozpracowania placówek dyplomatycznych itp. (poz. 14, kat. B-50); akta kontrolne postępowań przygotowawczych w sprawach dotyczących szpiegostwa, nielegalnych organizacji, udziału w bandach zbrojnych, terroru politycznego, sabotażu i dywersji (poz. 16, kat. B-50); akta umorzonych postępowań przygotowawczych z powodu niewykrycia sprawcy lub braku dostatecznych dowodów winy – w zależności od okresu przedawnienia ścigania (poz. 20, kat. B-20); rejestry śledztw i dochodzeń (poz. 22, kat. B-50); niektóre rejestry dowodów rzeczowych i kwitów depozytowych (poz. 27, kat. B-20); problemy stosunków Polska–Watykan (poz. 50, kat. B-25)⁶⁵.

⁶³ Korespondencja nie powinna stanowić odrębnej grupy akt mających swoją kategorię. Lepiej, gdyby była podzielona wg tematyki, której dotyczyła. Wydzielenie korespondencji jako osobnej grupy akt wydaje się krokiem wstecz, ponieważ stanowiło „uchylenie” furty dla wycieku niepożądanych informacji. Z drugiej strony, nadanie jej kategorii BC otwierało możliwości natychmiastowego „zacierania śladów”. Z tego powodu zamiary ustawodawcy w tym względzie nie są do końca przejrzyste.

⁶⁴ AIPN, 01290/4, Wykaz akt określający kategorie z uwzględnieniem kwalifikacji na czas pokoju i zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny stanowiący załącznik do zarządzenia nr 049/85, poz. 9–61, k. 37–40; *ibidem*, poz. 89, k. 42; *ibidem*, poz. 132, k. 44.

⁶⁵ *Ibidem*, poz. 9–61, k. 37–40.

Analiza zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w razie zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub wojny wskazuje, że większość akt operacyjnych podlegała zniszczeniu. Materiały o długim okresie przechowywania najczęściej należało ewakuować (22 rodzaje dokumentów), ale 7 rodzajów akt operacyjnych z tej grupy (wymienionych powyżej), mających wyraźny charakter polityczny, nakazywano zniszczyć – bez względu na wartość i kategorię materiałów. Zarówno zamiar ewakuacji w celu ukrycia najważniejszych akt operacyjnych, jak i rodzaj tych dokumentów, które miały zostać poddane likwidacji, wyraźnie wskazują, że motywem zniszczenia było zabezpieczenie tajemnicy prowadzonych działań operacyjnych. Polityczne motywy wprowadzania takich oznaczeń potwierdza również późniejsza praktyka wyszczególnienia dokumentów, które podlegały ewakuacji, ze spraw pozostających bezpośrednio w wydziałach (niezłożonych jeszcze do archiwum ze względu na zainteresowanie operacyjne). Przykładowo 24 czerwca 1987 r. dyrektor Departamentu II MSW płk Janusz Sereda wydał zarządzenie nr 02/87, w którym symbol ewakuacji „E” został nadany 14 rodzajom dokumentów; wśród nich znalazły się m.in.: kwestionariusze osób pozyskanych do współpracy; raporty na pozyskanie; raporty z pozyskania; charakterystyki osobowych źródeł; zobowiązania do współpracy lub własnoręcznie napisane doniesienie, wiążące pozyskanego z „bezpieką”; pokwitowanie odebranego przez OZI wynagrodzenia za współpracę; inne szczególnie istotne dokumenty, w tym materiały wskazane przez naczelnika wydziału, m.in. dotyczące rozpracowywanych figurantów i kontrolowanych obiektów, o wartości dowodowej lub rzutujące na kontrwywiadowcze zabezpieczenie rozpoznawanych osób i obiektów. Należy zaznaczyć, że wymienione dokumenty znajdowały się wewnątrz teczek. Wybranie ich mogło okazać się niezwykle czasochłonne, niemożliwe zatem do natychmiastowego wykonania w sytuacji wystąpienia zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Dlatego też selekcję należało przeprowadzać wcześniej. Przewidywał to § 2 zarządzenia, nakazujący znakować dokumenty na bieżąco, ewentualnie okresowo, nie rzadziej jednak niż raz na kwartał. W ten sposób wydziały MSW były przygotowane na każdy scenariusz wydarzeń politycznych. W praktyce dążono do oddzielenia najważniejszych operacyjnie dokumentów, aby zawsze pozostawały „pod ręką”. W 1989 r., po obradach Okrągłego Stołu, były one już przygotowane do wyniesienia przez funkcjonariuszy do domu. Fakt wydania takiego zarządzenia przez dyrektora Departamentu II nasuwa pytanie, czy podobne decyzje zapadały także w innych departamentach⁶⁶.

Dynamikę zmian okresu przechowywania akt operacyjnych według podziałów na kategorie, wyrażoną w procentach, przedstawia zbiorczo tabela nr 2.

W poszczególnych zarządzeniach archiwalnych, które zawierały wykaz akt ustalający okres przechowywania materiałów w archiwum, można zauważyć trzy zasadnicze tendencje:

1. Dążenie do zmniejszenia liczby materiałów operacyjnych z kategorią wieczystego przechowywania. Została ona przez ustawodawcę obniżona z 27,3 proc. akt w 1957 r. do 7,5 proc. akt w 1985 r. Różnica wyniosła 19,8 proc. Ten zakładany ustawowo wyraż-

⁶⁶ Zob. AIPN, 0731/80, Zarządzenie wewnętrzne nr 02/87 dyrektora Departamentu II MSW z 24 VI 1987 r. w sprawie klasyfikacji dokumentów, materiałów i urzędzeń podlegających ewakuacji, zniszczeniu i pozostawieniu na miejscu w okresie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny, k. 6–8.

Tabela nr 2. Kategorie okresu przechowywania akt operacyjnych SB w poszczególnych wykazach akt zarządzeń archiwalnych resortu spraw wewnętrznych w latach 1956–1989. Tabela zbiorcza⁶⁷

Lp.	Nr zarządzenia	Kategorie okresu przechowywania akt operacyjnych w poszczególnych wykazach akt			
		Kategoria „A”	Kategorie od B-20 do B-50	Kategorie od B-2 do B-15 oraz (BC)	Kategoria „wg danego rodzaju spraw”
1.	00123/57	27,3 proc.	31,8 proc.	40,9 proc.	–
2.	0107/68	22,8 proc.	35,1 proc.	36,8 proc.	5,3 proc.
3.	08/71	14,1 proc.	26,5 proc.	54,7 proc.	4,7 proc.
4.	034/74	17,5 proc.	26,3 proc.	50,9 proc.	5,3 proc.
5.	030/79	17,5 proc.	26,3 proc.	50,9 proc.	5,3 proc.
6.	049/85	7,5 proc.	29,8 proc.	61,2 proc.	1,5 proc.

Źródło: Opracowanie własne.

ny spadek liczby akt kategorii „A” świadczy, że kierownictwo resortu dążyło do minimalizacji liczby materiałów uznawanych za wyjątkowo wartościowe⁶⁸;

2. Stałe klasyfikowanie około jednej trzeciej akt operacyjnych jako materiałów o długim okresie przechowywania (kategorie od B-20 do B-50). Było to 31,8 proc. akt w 1957 r. oraz 29,8 proc. w 1985 r. Różnica wynosi tylko 2 proc. Ta wielkość została utrzymana kosztem przeklasyfikowania dokumentacji o kategorii „A” do materiałów o długim okresie przechowywania;

3. Zwiększenie liczby akt operacyjnych klasyfikowanych do szybkiego zniszczenia z 40,9 proc. w 1957 r. do 61,2 proc. w 1985 r. Ten duży wzrost, o 20,3 proc., wskazuje, że kierownictwo resortu prawie dwie trzecie materiałów operacyjnych kwalifikowało w rezultacie zmian do szybkiego zniszczenia.

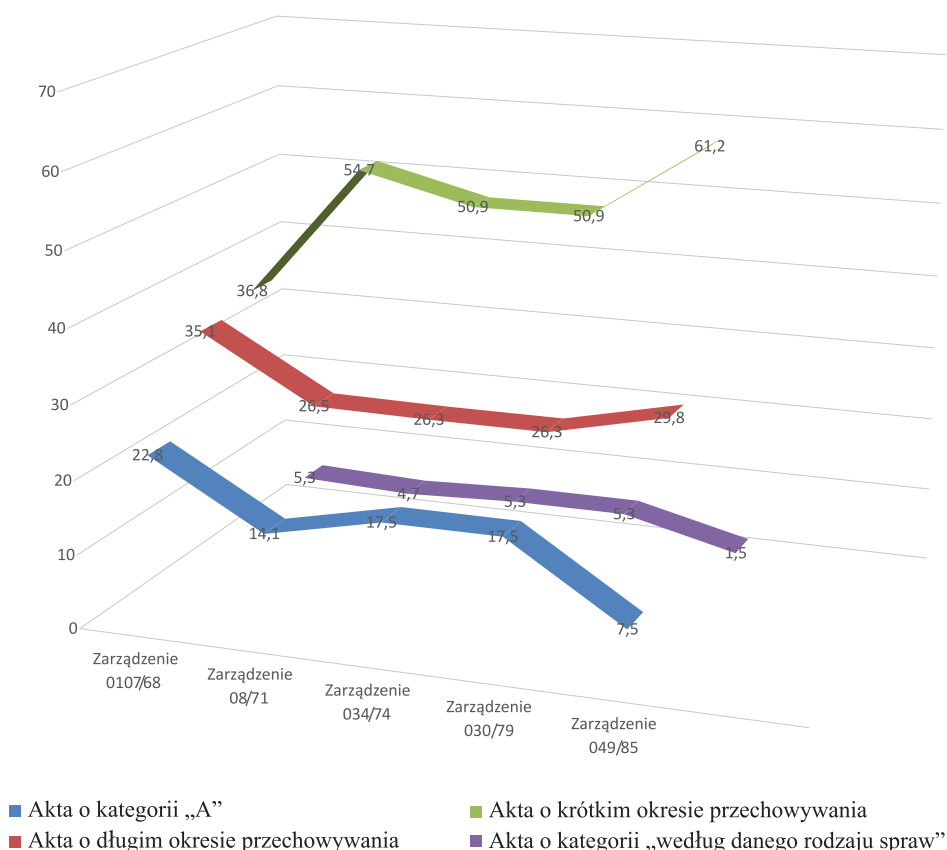
Zmiany zachodzące w nadawaniu poszczególnym grupom akt operacyjnych nowych okresów przechowywania, omówione szczegółowo w tekście i zaprezentowane w tabeli nr 2, przedstawia graficznie wykres nr 1 (z wyłączeniem zarządzenia nr 00123/57).

⁶⁷ Zastosowanie metody statystycznej w celu opisanego i porównania zmian, jakie zachodziły w procesie nowelizacji kategorii nadawanych aktom operacyjnym, wymagało zastosowania odpowiedniej jednostki obliczeniowej. Najprostszym były procenty. Dla danego wykazu akt wartość 100 proc. stanowiła suma wszystkich rodzajów akt operacyjnych powiększona odpowiednio o „podrodzaje” powstałe z podziału rodzajów na podpunkty lub kiedy jeden rodzaj miał dwie kategorie, np. jeśli „teczki pracy OZI” miały kategorie B-5 lub „A”, to ten rodzaj akt operacyjnych ze względu na dwa warianty kategorii liczone podwójnie.

⁶⁸ Kategoria wieczystego przechowywania akt w resorcie spraw wewnętrznych posiadała nieco inne znaczenie niż w archiwach państwowych. Wartość „A” danych materiałów zależała głównie od przydatności operacyjnej oraz szkoleniowej (rzadziej historycznej) i miała znaczenie tylko dla resortu SB.

Na jego osi pionowej zawarto okresy przechowywania poszczególnych grup akt operacyjnych wyrażone w procentach. Na osi poziomej zaznaczono kolejne zarządzenia archiwalne, którymi nowelizowano wykaz akt. Krzywa koloru zielonego pokazuje zmiany w grupie akt, którym nadano kategorie niskiego okresu przechowywania. Krzywa koloru bordowego opisuje modyfikacje w grupie akt o długim okresie przechowywania. Krzywa koloru niebieskiego prezentuje zmiany zachodzące w grupie akt, którym przyporządkowano kategorię „A”. Krzywa koloru fioletowego dotyczy grupy akt o kategorii „według danego rodzaju spraw”.

Wykres nr 1. Dynamika zmian okresów przechowywania akt operacyjnych określonych w wykazach akt nowelizowanych kolejnymi zarządzeniami archiwalnymi resortu spraw wewnętrznych w latach 1968–1989⁶⁹

Źródło: Opracowanie własne.

⁶⁹ Zgodnie z uwagami poczynionymi do zarządzenia nr 00123/57 i zarządzenia nr 0127/57 oraz faktu, że w 1965 r. połączono archiwa MSW i tym samym w wykazie akt nr 0107/68 zebrano razem akta operacyjne MO i SB, punktem wyjścia dla prezentacji graficznej badania był wykaz akt z 1968 r.

Wykres graficzny wyraźnie ilustruje wskazane wcześniej trzy tendencje: zwiększenie liczby akt zaliczanych do szybkiego zniszczenia (linia zielona); stałe klasyfikowanie jednej trzeciej akt operacyjnych jako materiałów o długim okresie przechowywania (linia bordowa); zmniejszenie liczby materiałów operacyjnych przechowywanych w archiwum wieczyście (linia niebieska). Akta mające kategorię wg „danego rodzaju spraw” dotyczyły niewielkiej grupy materiałów i były rozwiązaniem doraźnym (linia fioletowa).

W podsumowaniu należy podkreślić, że tylko 7,5 proc. j.a. spośród wszystkich akt operacyjnych wytwarzanych w latach osiemdziesiątych stanowiło dla resortu – i tylko dla niego – wartość nieprzemijającą (w sensie operacyjnym i szkoleniowym). Kierownictwo aparatu represji założyło, że z upływem czasu w archiwum ma pozostać niewiele materiałów.

2. Analiza porównawcza najważniejszych rodzajów akt operacyjnych i okresów ich przechowywania określonych w kolejnych wykazach akt

Przeprowadzona szczegółowa analiza modyfikacji okresów przechowywania akt operacyjnych jest mało przejrzysta w prezentacji. Dlatego – w celu czytelnego przedstawienia rodzajów i kierunków nowelizacji – przygotowano tabelę nr 3. Omawia ona poszczególne etapy zmian w okresach przechowywania najważniejszych rodzajów akt operacyjnych w wykazach akt wprowadzanych kolejnymi zarządzeniami archiwalnymi. Nie miało sensu prezentowanie wszystkich rodzajów akt w tabeli, zwłaszcza jeśli były to różnego typu orzeczenia i ekspertyzy, telefonogramy, korespondencja itp. Kryterium do wydzielenia najważniejszych rodzajów materiałów operacyjnych stanowiły trzy czynniki: a) występowanie danych rodzajów akt w pierwszym wykazie akt wprowadzonym zarządzeniem nr 00123/57; b) ciągłość określonego rodzaju akt w kolejnych wykazach; c) wprowadzenie nowych rodzajów akt ściśle operacyjnych. Punktem odniesienia w analizie porównawczej okresu przechowywania najważniejszych akt operacyjnych był wykaz akt wprowadzony zarządzeniem nr 0107/68. Stanowił on pierwszy rozwinięty wykaz akt, w którym wyraźnie rysuje się zarówno doświadczenie (ponad 20 lat praktycznych działań operacyjnych), jak i dostosowanie do aktualnych potrzeb i zainteresowań Służby Bezpieczeństwa.

W tabeli zamieszczono nazwę rodzaju akt, jego numer porządkowy w danym wykazie oraz kategorię okresu przechowywania (w wykazie akt z zarządzenia nr 049/85 podano także kwalifikację na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub wojny). Wszystkie zmiany zachodzące w podziale akt, takie jak: zmiana nazwy rodzaju akt, nowe przyporządkowanie, wydzielenie nowych rodzajów i modyfikacja okresu przechowywania – zostały w tabeli odnotowane. Dzięki temu w jednym wierszu tabeli można przesledzić stosunek SB do danego rodzaju akt operacyjnych w latach 1968–1989. Pogrubioną czcionką zaznaczono okres przechowywania akt, rodzaj zmian i kwalifikację na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub wojny. Kursywą oznakowano te rodzaje akt operacyjnych, dla których nie można było w tym samym wierszu wskazać wszystkich wcześniejszych odpowiedników.

Tabela nr 3. Zmiany okresów przechowywania najważniejszych rodzajów akt operacyjnych w nowelizowanych wykazach akt, kolejnych zarządzeniach i instrukcjach archiwalnych. Zestawienie zbiorcze

Lp.	Najważniejsze rodzaje akt operacyjnych i okres ich przechowywania według wykazów akt kolejnych zarządzeń i instrukcji archiwalnych				
	Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 0107/68	Wykaz akt po zmianach dokonanych zarządzeniem nr 08/71	Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 034/74	Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 030/79	Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 049/85
1.	<p>poz. 86 A</p> <p>Teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozpracowaniach spraw charakteru politycznego, mających znaczenie operacyjne, historyczne lub naukowe.</p>	<p>poz. 86 A</p>	<p>poz. 82 A</p> <p>Zmiany: usunięto wiersz: „mających znaczenie operacyjne, historyczne lub naukowe”.</p>	<p>poz. 590 A</p>	<p>Zmiany:</p> <p>1) zmieniono wyrazy: „tajnych współpracowników” na „osobowych źródeł informacji”, pod którymi rozumiano: kontakty służbowe, kontakty operacyjne, konsultantów, rezydentów, tajnych współpracowników;</p> <p>2) wydzielono osobno „Teczki pracy OZI” i osobno „Teczki personalne OZI”.</p> <p><i>Wskutek nowelizacji wprowadzono następujące grupy akt:</i></p> <p>poz. 9 B-5 (Z)⁷⁰ B-30 (E)</p> <p><i>Teczki personalne wyeliminowanych osobowych źródeł informacji...⁷¹;</i></p>

⁷⁰ W wykazie akt stanowiącym załącznik do zarządzenia nr 049/85, określającym kategorie z uwzględnieniem kwalifikacji na czas zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny, drukowane litery stojące przy kategoriach oznaczają: P – pozostawić; E – ewakuować; Z – zniszczyć.

⁷¹ Pełne rozwinięcie: „Teczki personalne wyeliminowanych osobowych źródeł informacji (kontakt służbowy, operacyjny, konsultanci, rezydenci, tajni współpracownicy). W skład teczki winny wchodzić następujące dokumenty: raport na pozyskanie i fotografia; zobowiązanie; charakterystyka; wniosek o eliminację; przynajmniej dwa dowolnie wybrane doniesienia, własnoręcznie napisane”.

					<p>poz. 10 B-50 (Z) Teczki personalne OZI, jeżeli brały udział w rozpracowaniu spraw charakteru politycznego szpiegostwa;</p> <p>poz. 11 B-5 (Z), A (Z) Teczki pracy OZI</p>
2	<p>poz. 87 A Akta spraw operacyjnych, obiektowych, zagadnieniowych i środowiskowych posiadające wartość operacyjno-historyczną lub naukowo-szkoleniową – przeświadczeń szczególnej wagi (nielegalne organizacje, zbrojne podziemie antypaństwowe, wywiad, sabotaż, dywersja, rozpracowania placówek dyplomatycznych itp.)</p>	<p>poz. 87 A</p>	<p>poz. 83 A Zmiany: 1) usunięto wiersz: „posiadające wartość operacyjno-historyczną lub naukowo-szkoleniową”.</p>	<p>poz. 591 A</p>	<p>poz. 14 B-50 (E, Z)</p>
3	<p>poz. 88 B-50 Teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozpracowaniach spraw innego charakteru niż wymienione w pkt 86.</p>	<p>poz. 88 B-30 lub data zgonu</p>	<p>poz. 84 B-30 Zmiany: 1) usunięto wyrazy: „teczki pracy”, które włączono do poz. 86. 2) zmieniono odpowiednio treść wiersza: „...innego charakteru niż wymienione w p. 82”. 3) dołączono wiersz: „W skład teczki wchodzi dokumenty: raport na pozyskanie i fotografia TW; zobowiązanie TW; charakterystyki-</p>	<p>poz. 592 B-30</p>	<p>Zmiany: Teczki personalne włączono do poz. 9, do grupy akt: „Teczki personalne wyeliminowanych OZI”.</p> <p>poz. 9 B-5 (Z), B-30 (E)</p>

			<p>styka TW; wniosek o eliminację; przynajmniej dwa dowolnie wybrane doniesienia własnoręcznie napisane. Pozostałe dokumenty znajdujące się w teczce przy przekazaniu do archiwum wybrakować”.</p> <p>Zmiany wprowadzono: „Teczki pracy tajnego współpracownika”.</p> <p>poz. 85 B-15</p>	<p>poz. 593 B-15 Teczki pracy tajnego współpracownika.</p>	<p>Zmiany: włączono do grupy akt: „Teczki pracy OZI”.</p> <p>poz. 11 B-5 (Z), A (Z)</p>
4	<p>poz. 89 B-5 (od daty zgonu) Teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników pozyskanych do różnych doraźnych ustaleń i pracowań niekwalifikujących się do zaliczenia w kategoriach wymienionych w poz. 86 i 88, wyeliminowanych z powodu zgonu.</p>	<p>poz. 89 B-5</p>	<p>poz. 86 B-5 Zmiany: zmieniono odpowiednio treść wiersza: „niekwalifikujących się do zaliczenia w kategoriach wymienionych w poz. 82 i 84, wyeliminowanych z powodu zgonu”.</p>	<p>poz. 594 B-5 Zmiany: zmieniono odpowiednio treść wiersza: „niekwalifikujących się do zaliczenia w kategoriach wymienionych w poz. 590 i 592, wyeliminowanych z powodu zgonu”.</p>	<p>Zmiany: 1) teczki personalne wyeliminowanych TW włączono do grupy akt: „Teczki personalne wyeliminowanych OZI”.</p> <p>poz. 9 B-5 (Z), B-30 (E)</p> <p>2) teczki pracy wyeliminowanych TW włączono do grupy akt: „Teczki pracy OZI”.</p> <p>poz. 11 B-5 (Z), A (Z)</p>
5	<p>poz. 90 B-50 Akta werbunkowe (zobowiązanie, charakterystyka itp.) wyeliminowanych tajnych współpracowników, których teczki personalne i pracy zostały wybrakowane i zniszczone.</p>	<p>poz. 90 B-50</p>	<p>Zmiany: 1) włączono odpowiednio do: „Teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozprawieniach spraw charakteru politycznego”.</p> <p>poz. 82 A</p>	<p>Akta werbunkowe pozostały odpowiednio w:</p> <p>poz. 590 A</p>	<p>Zmiany: akta werbunkowe włączono odpowiednio do: „Teczki personalne wyeliminowanych osobowych źródeł informacji...”.</p> <p>poz. 9 B-5 (Z), B-30 (E)</p>

			<p>2) włączono odpowiednio do: „Teczki personalne wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozpracowaniach spraw innego charakteru niż wymienione w pkt 82...”.</p> <p>poz. 84 B-30</p> <p>3) włączono odpowiednio do: „Teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników pozyskanych do różnych doróżnych ustaleń i rozpracowań niekwalifikujących się do zaliczenia w kategoriach wymienionych w pkt 82 i 84, wyeliminowanych z powodu zgonu”.</p> <p>poz. 86 B-5</p>	<p>lub odpowiednio w:</p> <p>poz. 592 B-30</p> <p>lub odpowiednio w:</p> <p>poz. 594 B-5</p>	
		<p>Zmiany: dodano poz. 90a B-10 B-5 „Teczki pracy wyeliminowanych TW”.</p>	<p>Zmiany: włączono odpowiednio do „teczek pracy wyeliminowanych TW...”.</p> <p>poz. 82 A lub poz. 86 B-5</p>	<p>Teczki pracy wyeliminowanych TW pozostały odpowiednio w:</p> <p>poz. 590 A lub poz. 594 B-5</p>	<p>Zmiany: włączono do: „Teczki pracy osobowych źródeł informacji”.</p> <p>poz. 11 B-5 (Z), A (Z)</p>
6	<p>poz. 91a B-30 Teczki personalne wyeliminowanych właścicieli LK i MK: a) nadających się do powtórnego wykorzystania;</p>	<p>poz. 91a B-20</p>	<p>poz. 87 B-15 Zmiany: 1) zniesiono podział na grupy a i b oraz wprowadzono jedną grupę akt: „Teczki personalne</p>	<p>poz. 595 B-15 Zmiany: 1) Zmieniono odpowiednio treść wiersza: „postępowanie z dokumentami jak w poz. 592”.</p>	<p>poz. 12 B-5 (Z) Zmiany: 1) Usunięto wyraz: „wyeliminowanych”, pozostawiono: „Teczki personalne właścicieli</p>

ZNACZENIE WYKAZU AKT W PROCESIE BRAKOWANIA I NISZCZENIA DOKUMENTACJI...

6	<p>poz. 91b B-30</p> <p>b) nienadających się do powtórnego wykorzystania.</p>	<p>poz. 91b B-5</p>	<p>wyeliminowanych właścicieli LK i MK”.</p> <p>2) dodano wiersz: „postępowanie z dokumentami jak w poz. 84”.</p>		<p>LK i MK”.</p> <p>2) Zmieniono odpowiednio treść wiersza: „postępowanie z dokumentami jak w poz. 9”.</p>
7	<p>poz. 92a B-30</p> <p>Teczki personalne kandydatów na tajnych współpracowników:</p> <p>a) nadających się w przyszłości do powtórnego opracowania i pozyskania;</p> <p>poz. 92b B-30</p> <p>b) nienadających się do powtórnego opracowania i pozyskania.</p>	<p>poz. 92a B-20</p> <p>poz. 92b B-5</p>	<p>poz. 88a B-20</p> <p>poz. 88b B-10</p> <p>Zmiany: dodano wiersz: „Po zniszczeniu teczki personalnej kandydata na TW – pozostawić notatkę z podaniem przyczyn zrezygnowania z pozyskania”.</p>	<p>poz. 596a B-20</p> <p>poz. 596b B-10</p>	<p>poz. 13a B-10 (Z)</p> <p>Zmiany: włączono do grupy akt: „Teczki personalne kandydatów na OZI, właścicieli LK i MK”.</p> <p>poz. 13b B-5 (Z)</p> <p>Zmiany: 1) włączono do grupy akt: „Teczki personalne kandydatów na OZI, właścicieli LK i MK”.</p> <p>2) wprowadzono poz. 13c B-2 (Z)</p> <p>„Teczki personalne kandydatów na OZI, właścicieli LK i MK wyeliminowanych z powodu zgonu”.</p>
8	<p>poz. 93 B-30</p> <p>Teczki kontaktów informacyjnych (w przypadku zgonu B-1).</p>	<p>poz. 93 B-10</p> <p>lub data zgonu</p> <p>Zmiany: usunięto wyrazy: „w przypadku zgonu B-1”.</p>	<p>poz. 89 B-10</p> <p>Zmiany: usunięto wyrazy: „lub data zgonu”.</p>	<p>poz. 597 B-10</p>	<p>Zmiany: włączono do grupy akt: „Teczki pracy OZI” poz. 11 B-5 [Z], A [Z]</p>
9	<p>poz. 94 A</p> <p>Akta kontrolne postępowań przygotowawczych w sprawach o szpiegostwo, nielegalne organizacje, udział w bandach zbrojnych, terror polityczny, sabotaż i dywersję.</p>	<p>poz. 94 A</p>	<p>poz. 90 A</p>	<p>poz. 598 A</p>	<p>poz. 16 B-50 (Z)</p>

10.	<p>poz. 95 B-30 A</p> <p>Akta spraw operacyjnych i akta kontrolne postępowań przygotowawczych o inne przestępstwa antypaństwowe niewymienione w poz. 94 – B-30, chyba że względy historyczne lub naukowe przemawiają za zaliczeniem ich do kategorii „A”.</p>	<p>poz. 95 B-30 B-20</p>	<p>poz. 91⁷² B-20 A</p> <p>Zmiany: zmieniono odpowiednio treść wiersza: „...niewymienione w poz. 90”.</p>	<p>poz. 599 B-20 A</p> <p>Zmiany: zmieniono odpowiednio treść wiersza: „...niewymienione w poz. 598”.</p>	<p>poz. 15 B-10 (Z) A (Z)</p> <p>Zmiany: 1) usunięto wyrazy: „akta kontrolne postępowań przygotowawczych...” (prawdopodobnie włączono je do poz. 17 (B-5 [Z]) – „Akta postępowań sprawdzających przed odmową wszczęcia lub wszczęciem postępowania przygotowawczego”. 2) dodano wyrazy: „obiektyw-zagadnieniowych”; 3) zmieniono odpowiednio treść wiersza: „...niewymienionych w poz. 14...”.</p>
11.	<p>poz. 96a B-30</p> <p>Akta kontrolne śledztw i dochodzeń o przestępstwa kryminalne: a) zagrożone karą więzienia powyżej lat 5;</p> <p>poz. 96b B-10</p> <p>b) zagrożone karą więzienia do lat 5 lub karą aresztu.</p>	<p>poz. 96a B-20</p> <p>poz. 96b B-10</p>	<p>poz. 92 B-20</p> <p>Zmiany: 1) zniesiono podział na: poz. a i poz. b; 2) uogólniono jako: „...akta kontrolne śledztwa i dochodzeń Służby Milicji”; 3) rozszerzono o: „Teczki rozpracowań operacyjnych (akta spraw operacyjnych Służby Milicji)”.</p>	<p>poz. 600 B-20</p>	<p>Zmiany: 1) rozdzielono odpowiednio „teczki rozpracowań operacyjnych (akta spraw operacyjnych)” do: poz. 14 B-5 (Z), B-20 (E) lub odpowiednio do poz. 15 B-10, A (Z) 2) resztę pozostawiono i rozszerzono o: „akta kontrolne śledztw i dochodzeń SB” poz. 18 B-10 [Z]</p>

⁷² Rzadki przypadek w procesie nowelizacji wykazu akt, kiedy podwyższono kategorię akt (w tym przypadku także przywrócono) do wieczystego przechowywania.

ZNACZENIE WYKAZU AKT W PROCESIE BRAKOWANIA I NISZCZENIA DOKUMENTACJI...

12.	<p>poz. 97 Bez kategorii [dotyczy] akt nadzoru szczególnego śledztw i dochodzeń, z adnotacją: „O okresie przechowywania akt nadzoru szczególnego śledztw i dochodzeń decyduje okres przechowywania akt kontrolnych lub akt głównych danej sprawy”.</p>	<p>poz. 97 B-10</p>	<p>poz. 93 Bez kategorii [dotyczy] akt nadzoru szczególnego śledztw i dochodzeń, z adnotacją: „O okresie przechowywania tych akt decyduje okres przechowywania akt kontrolnych lub akt głównych danej sprawy”.</p>	<p>poz. 601 Bez kategorii [dotyczy] akt nadzoru szczególnego śledztw i dochodzeń, z adnotacją: „O okresie przechowywania tych akt decyduje okres przechowywania akt kontrolnych lub akt głównych danej sprawy”.</p>	<p>poz. 19 B-5 (Z) Zmiany: 1) <i>rozszerzono o: „Akta nadzoru ogólnego”;</i> 2) nadano jedną kategorię: B-5 (Z).</p>
13.	<p>poz. 99 A Rejestry śledztw i dochodzeń.</p>	<p>poz. 99 B-50</p>	<p>poz. 96 B-50</p>	<p>poz. 604 B-50</p>	<p>poz. 22 B-50 (Z)</p>
14.	<p>poz. 100 [dotyczy] akt zawieszonych postępowań przygotowawczych, umorzonych z powodu niewykrycia sprawcy lub z braku dostatecznych dowodów winy.</p> <p>Akta zawieszonych postępowań przygotowawczych, umorzonych z powodu niewykrycia sprawcy lub z braku dostatecznych dowodów winy – zależnie od charakteru przestępstwa – według podziału przyjętego w poz. 94, 95, 96.</p> <p>poz. 100a B-10 akta postępowań przygotowawczych umorzonych z braku cech przestępstwa</p>	<p>poz. 100 [dotyczy] akt zawieszonych postępowań przygotowawczych, umorzonych z powodu niewykrycia sprawcy lub z braku dostatecznych dowodów winy.</p> <p>Akta zawieszonych postępowań przygotowawczych, umorzonych z powodu niewykrycia sprawcy lub z braku dostatecznych dowodów winy – zależnie od charakteru przestępstwa – według podziału przyjętego w poz. 94, 95, 96.</p> <p>poz. 100a B-5</p>	<p>poz. 97 Zmiany: zmieniono odpowiednio treść wiersza: „...według podziału przyjętego w poz. 90, 91, 92”.</p> <p>poz. 98 B-5 Zmiany: dodano wyrazy: „lub niewykrycia sprawcy”.</p>	<p>poz. 605 Zmiany: zmieniono odpowiednio treść wiersza: „...według podziału przyjętego w poz. 598, 599, 600”.</p> <p>poz. 606 B-5</p>	<p>poz. 20 B-5 (Z) B-20 (Z) Zmiany: 1) wyrazy: „akta zawieszonych” zmieniono na „akta umorzonych”; 2) wiersz: „zależnie od charakteru przestępstwa” zmieniono na: „w zależności od okresu przedawnienia ścigania”; 3) nadano dwie kategorie: B-5 (Z) i B-20 (Z).</p> <p>poz. 21 B-5 (Z) Zmiany: usunięto wyrazy: „lub niewykrycia sprawcy”.</p>

ZNACZENIE WYKAZU AKT W PROCESIE BRAKOWANIA I NISZCZENIA DOKUMENTACJI...

19.	poz. 105 B-30 Akta dot. współdziałania z organami bezpieczeństwa państw demokracji ludowej (poszukiwania przestępców, korespondencja dot. zagadnień operacyjnych, korespondencja prywatna cudzoziemców).	poz. 105 B-20	poz. 102 B-30	poz. 610 B-30	poz. 41 B-30 (E) Zmiany: zmieniono wyrazy: „państw demokracji ludowej” na: „państw socjalistycznych”.
20.	poz. 106 B-2 Dokumenty Biura „W” – jeśli nie stanowią dowodu rzeczowego do sprawy ani nie przedstawiają wartości operacyjnej.	poz. 106 B-2	poz. 103 B-2	poz. 611 B-2	Zmiany: ten rodzaj akt zlikwidowano
21.	poz. 107 B-10 Dokumentacja rozliczeń funduszu operacyjnego, sprawy materiałowe pod względem operacyjnym.	poz. 107 B-5	poz. 104 B-2	poz. 612 B-2	poz. 55 BC (Z) Zmiany: 1) opisano jako: „Dokumentacja funduszu operacyjnego”; 2) usunięto wyrazy: „sprawy materiałowe pod względem operacyjnym” ⁷³ .
22.	poz. 125 B-10 Korespondencja związana z zagadnieniami pracy operacyjnej.	poz. 125 B-2	poz. 122 B-2	poz. 630 B-2	poz. 42 BC (Z)

⁷³ Pod sformulowaniem „sprawy materiałowe pod względem operacyjnym” rozumiano wydatki związane z wyposażeniem lokali kontaktowych, punktów nasłuchowych, materiały nabywane na potrzeby operacji tajnych, wyposażenie szatni operacyjnych itp. Wprowadzenie ogólnego sformułowania: „dokumentacja funduszu operacyjnego” otwierało drogę do nadużyć w kwestii klasyfikowania wydatków operacyjnych.

23	poz. 126 A Akta organizacji konspiracyjnych z okresu okupacji hitlerowskiej i nielegalnych organizacji i band z okresu po wyzwoleniu.	poz. 126 A	poz. 123 A	poz. 631 A	poz. 43 A (E) Zmiany: wyrazy: „z okresu” zmieniono na „działających”.
24.	poz. 127 A Dokumentacja zgłoszeń w sprawach zastrzeżeń przyjazdu osób niepożądanych do PRL.	poz. 127 B-30	poz. 124 B-30	poz. 632 B-30	Zmiany: <i>wylączono z akt operacyjnych i przesunięto do rozdziału: „Dokumentacja paszportowa i ruch graniczny”, i opisano jako: „Teczki osobowe cudzoziemców niepożądanych w PRL oraz indeksy”, poz. 132, B-30 (E).</i>
25.	Brak	Brak	poz. 130 B-30 Zmiany: wprowadzono: „Teczki ewidencji operacyjnej na księdza” (TEOK) ⁷⁴ .	poz. 638 B-30	poz. 49 B-10 (Z) (tylko TEOK) Zmiany: 1) wprowadzono: „Problemy stosunków Polska–Watykan”. poz. 50 B-25 (Z) 2) wprowadzono: „Dokumentacja dotycząca Kościoła rzymskokatolickiego oraz związków wyznaniowych i stowarzyszeń katolickich”. poz. 51 B-15 (E)

⁷⁴ Teczki ewidencji operacyjnej na księdza, parafię i biskupa zostały wprowadzone przez ministra spraw wewnętrznych zarządzeniem nr 00114/63 z 6 VII 1963 r. Teoretycznie powinny się one znaleźć już w wykazie akt stanowiącym załącznik do zarządzenia nr 0107/68. Tak się jednak nie stało. Prawdopodobnie do tego czasu żadna z nich nie trafiła jeszcze do archiwum; możliwe także, że problem przeczoczono. Warto nadmienić, że część dokumentacji archiwalnej dotyczącej Kościoła katolickiego i związków wyznaniowych (bez teczek operacyjnych) znajdowała się w wykazie akt z 1968 r., w dziale o nazwie: „Zagadnienia społeczno-administracyjne”, w kategorii „Stowarzyszenia wyznaniowe i stowarzyszenia narodowościowe” (poz. 378, A).

					3) wprowadzono: „Materiały z opracowań okresowych dot. biskupów, komisji episkopatu, organizacji katolików świeckich i innych wyznań nierzymskokatolickich” poz. 52 B-20 (E)
26.	Brak osobnego rodzaju	Brak osobnego rodzaju	Brak osobnego rodzaju	Brak osobnego rodzaju	Wydzielono osobno: „Teczki inwigilacji szczególnej” ⁷⁵ . poz. 54 B-20 (E)
27.	Brak osobnego rodzaju	Brak osobnego rodzaju	Brak osobnego rodzaju	Brak osobnego rodzaju	Wprowadzono osobno: „Karty operacyjne” ⁷⁶ . poz. 60 B-10 (E)
28.	Brak osobnego rodzaju	Brak osobnego rodzaju	Brak osobnego rodzaju	Brak osobnego rodzaju	Wprowadzono osobno: „Karta osobowa tajnego współpracownika” ⁷⁷ . poz. 61 B-2 (Z), B-30 (E)

Źródło: Opracowanie własne.

⁷⁵ Nie udało się ustalić, z jakiego rodzaju akt zostały wydzielone „Teczki inwigilacji szczególnej”.

⁷⁶ Prawdopodobnie chodzi o kategorię sprawy operacyjnej WSW. Według Instrukcji WSW 1984 (§ 68) kartę operacyjną zakładano osobom, „które ze względu na zajmowane stanowisko służbowe bądź charakter wykonywanych obowiązków służbowych wymagają kontrwywiadowczej ochrony przed próbami nawiązywania z nimi kontaktów przez obce wywiady lub oddziaływaniem na nie ze strony sił antysocjalistycznych”. Zob. Karta operacyjna [WSW], <http://inwentarz.ipn.gov.pl/slownik?znak=K> (dostęp 17 VII 2015 r.).

⁷⁷ Prawdopodobnie chodzi o kartę ewidencyjną TW WSW. Karta osobowa TW WSW była zakładana w przypadku tzw. pozyskania do współpracy w trybie uproszczonym (zwykle dotyczyło to żołnierzy służby zasadniczej, tj. poborowych) i zastępowała teczkę personalną i pracy TW WSW. Sama karta po zwolnieniu TW (żołnierza zawodowego lub służby zasadniczej) do rezerwy bądź zwolnieniu TW (pracownika cywilnego wojska) z pracy mogła być na wniosek odpowiedniej jednostki MSW przekazana jej do dyspozycji w celu podjęcia z byłym TW WSW współpracy przez zainteresowaną jednostkę operacyjną SB. Przekazaniu do MSW nie podlegały karty zastrzeżone przez jednostki operacyjne WSW. Zob. Karta osobowa tajnego współpracownika WSW, <http://inwentarz.ipn.gov.pl/slownik?znak=K> (dostęp 17 VII 2015 r.).

Podczas analizy przedstawionych w tabeli danych dotyczących okresu przechowywania akt operacyjnych w archiwum należy zwrócić uwagę na kilka głównych tendencji zachodzących w procesie nowelizacji wykazów akt, stanowiących załączniki do zarządzeń i instrukcji archiwalnych:

- zmniejszenie liczby materiałów operacyjnych z kategorią „A”;
- zwiększenie liczby akt kwalifikujących się do krótkiego okresu przechowywania;
- zwiększanie liczby rodzajów akt operacyjnych i zmniejszanie okresu ich przechowywania;
- wprowadzenie w wykazie akt, stanowiącym załącznik do zarządzenia nr 049/85, kwalifikacji kategorii akt na czas pokoju oraz zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny;
- polityczny charakter zmian.

a) Zmniejszenie liczby materiałów operacyjnych z kategorią „A”

W latach 1968–1985 kierownictwo resortu bezpieczeństwa, dokonując w wykazach akt (stanowiących załączniki do zarządzeń i instrukcji archiwalnych) nowelizacji kategorii okresu przechowywania poszczególnych rodzajów akt, pozbawiło najwyższej archiwalnej klauzuli ważności (kategorii „A”) następujące materiały operacyjne:

1. Teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych tajnych współpracowników, jeżeli brali udział w rozpracowaniach spraw charakteru politycznego, mających znaczenie operacyjne, historyczne lub naukowe – a według ostatniej nowelizacji: teczki personalne wyeliminowanych osobowych źródeł informacji; teczki personalne wyeliminowanych OZI niemających związku ze sprawami o charakterze politycznym; teczki pracy wyeliminowanych TW; teczki personalne OZI, jeżeli brały udział w rozpracowaniu spraw charakteru politycznego szpiegostwa. Czas ich przechowywania obniżono odpowiednio do kat. B-50, B-30, B-5. Tylko nielicznym teczkom pracy wyeliminowanych TW oraz niektórym teczkom OZI pozostawiono kat. „A” (pkt 1 i pkt 3 tabeli);

2. Akta spraw operacyjnych, obiektowych, zagadnieniowych i środowiskowych posiadających wartość operacyjno-historyczną lub naukowo-szkoleniową – przestępstw szczególnej wagi (nielegalne organizacje, zbrojne podziemie antypaństwowe, wywiad, sabotaż, dywersja, rozpracowania placówek dyplomatycznych itp.). Okres ich przechowywania obniżono do kat. B-50 (pkt 2 tabeli);

3. Akta kontrolne postępowań przygotowawczych w sprawach o szpiegostwo, akta nielegalnych organizacji, akta dotyczące udziału w bandach zbrojnych, terrorze politycznym, sabotażu i dywersji. W ich przypadku kategorię przechowywania obniżono do kat. B-50 (pkt 9 tabeli);

4. Rejestry śledztw i dochodzeń. Tutaj również kategorię przechowywania obniżono do kat. B-50 (pkt 13 tabeli);

5. Akta dotyczące specjalnych akcji i wydarzeń, a według ostatniej nowelizacji: dokumentację dotyczącą różnych akcji operacyjno-zabezpieczających. Okres ich przechowywania obniżono do kat. B-50 (pkt 15 tabeli);

6. Dokumentację zgłoszeń w sprawach zastrzeżeń przyjazdu osób niepożądanych do PRL. Zgodnie z ostatnią nowelizacją przesunięto ją do rozdziału: „Dokumentacja paszportowa i ruch graniczny”, do kategorii: „Teczki osobowe cudzoziemców niepożądanych w PRL oraz indeksy”, i z kat. „A” obniżono do kat. B-30 (pkt 24 tabeli);

7. Materiały dotyczące związków wyznaniowych (opisywane wcześniej tytułem: „Stowarzyszenia wyznaniowe i stowarzyszenia narodowościowe”), od nowelizacji w 1974 r. gromadzone w TEOK, otrzymały kat. B-10. Jednocześnie wydzielono w tej grupie materiałów trzy nowe zagadnienia: „Problemy stosunków Polska–Watykan” (poz. 50) – w kat. B-25; „Dokumentację dotyczącą Kościoła rzymskokatolickiego oraz związków wyznaniowych i stowarzyszeń katolickich” (poz. 51) – w kat. B-15; „Materiały z opracowań okresowych dotyczące biskupów, komisji episkopatu, organizacji katolików świeckich i innych wyznań nierzymskokatolickich” (poz. 52) – w kat. B-20 (pkt 25 tabeli).

Wszystkie wyżej wymienione materiały archiwalne zostały pozbawione klasyfikacji wieczystego przechowywania. Które zatem rodzaje akt operacyjnych zdecydowano się przechowywać wieczyście? W ostatnim zarządzeniu (nr 049/85) było to pięć rodzajów akt:

1. Teczki pracy OZI z kategorią „A” (poz. 11, Z);
2. Akta rozpracowań operacyjnych, obiektowo-zagadnieniowych dotyczące przestępstw antypaństwowych niewymienionych w poz. 14, jeżeli względy historyczne lub naukowe przemawiają za tym, by zaliczyć je do kategorii „A” (poz. 15, Z);
3. Akta organizacji konspiracyjnych z okresu okupacji hitlerowskiej i nielegalnych organizacji i band działających po wyzwoleniu (poz. 43, E);
4. Poufny Przegląd Inwigilacyjny – dwa komplety z danego roku (poz. 44, E);
5. Wybrana dokumentacja związana z ogłaszaniem i odwołaniem poszukiwań ogłoszonych w Poufnym Przeglądzie Inwigilacyjnym (poz. 44, E).

W zarządzeniu nr 049/85 w aktach operacyjnych opatrzonych kategorią „A” zawarł końcowy rezultat nowelizacji, który oddaje stosunek resortu bezpieczeństwa do dokumentacji operacyjnej wytworzonej i przechowywanej w archiwum SB. Najwyraźniej wyraża go decyzja pozostawienia na wiecyste przechowanie właściwie tylko trzech grup akt: wybranych teczek (pracy OZI, obiektowo-zagadnieniowych, teczek szczególnych rodzajów działań antypaństwowych), akt organizacji konspiracyjnych (z natury były to materiały historyczne) oraz archiwalnych kompletów Poufnego Przeglądu Inwigilacyjnego – 2 egzemplarze z każdego roku. Taka nowelizacja wykazu akt była perfekcyjną realizacją zamierzeń naczelnika Wydziału II Biura „C” Zdzisława Bilskiego, który dążył do ograniczenia stanu posiadania akt operacyjnych. Na naradach zespołu archiwalnego Biura „C” w 1983 r. wyrażał opinię, że w przypadku akt zdeponowanych do 1970 r. w archiwum nie powinno pozostać więcej niż 500 teczek⁷⁸. Natomiast w 1984 r., na naradzie tego samego zespołu, wypowiedział się w sprawie aktualnych teczek TW: „Pełnowartościowych TW, których pozostawiono materiały (teczkę personalną) i film, nie powinno być jednak więcej jak 2000, gdyż taką mniej więcej liczbę można będzie w każdej chwili zniszczyć”⁷⁹. Obydwie wypowiedzi potwierdzają, że kierownictwo Biura „C” – nie bez wiedzy wyższych przełożonych w MSW – zakładało zniszczenie we właściwym momencie istotnej części zasobu akt operacyjnych. Interesujące, że wykaz akt nie przewidywał pozostawienia wieczyście żadnej teczki personalnej OZI. Wszystkie źródła informacji (tajni współpracownicy, kontakty służbowe, kontakty operacyjne, konsultanci, rezydenci) miały na zawsze pozostać nieznanne poza resortem. Taki stosunek do materiałów archiwalnych ma wyraźny charakter polityczny.

⁷⁸ Zob. S. Koller, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji...*, s. 205.

⁷⁹ Cyt. za: *ibidem*, s. 206.

b) Zwiększenie liczby akt kwalifikujących się do krótkiego okresu przechowywania

W procesie nowelizacji wykazów akt miało miejsce wyraźne zwiększenie liczby materiałów operacyjnych kwalifikujących się do krótkiego okresu przechowywania. Z ważniejszych kategorii materiałów operacyjnych były to:

1. Teczki personalne wyeliminowanych osobowych źródeł informacji (OZI), które zostały uznane za mniej ważne, otrzymały kategorię B-5, Z (pkt 1 tabeli); do grupy akt personalnych OZI włączono kilka rodzajów grup aktowych, które posiadały wcześniej kategorie od B-30 do B-5;

2. Teczki pracy OZI, które zostały uznane za mniej ważne, otrzymały kategorię B-5, Z (pkt 3, 4, 5 tabeli); do grupy teczek pracy OZI włączono kilka rodzajów grup aktowych, które posiadały wcześniej kategorie od B-15 do B-5;

3. Teczki personalne wyeliminowanych właścicieli LK i MK, zarówno nadających się, jak i nienadających się do powtórnego wykorzystania (pkt 6 tabeli); ich kategorie z B-30 zmniejszono do B-5, Z;

4. Teczki personalne kandydatów na tajnych współpracowników, zarówno nadających się, jak i nienadających się do powtórnego opracowania i pozyskania, po przekształceniach otrzymały kategorie: B-10, Z; B-5, Z; B-2, Z (pkt 7 tabeli), wcześniej było to B-30;

5. Teczki kontaktów informacyjnych (wcześniej B-30, w przypadku zgonu B-1) włączono do grupy akt teczek pracy OZI i nadano im kategorie B-5, Z lub „A”, Z (pkt 8 tabeli);

6. Wcześniejsze akta spraw operacyjnych i akta kontrolne postępowań przygotowawczych o przestępstwa antypaństwowe mniejszej wagi z kategorią B-30 (pkt 10 tabeli) po nowelizacjach jako akta postępowań sprawdzających przed odmową wszczęcia lub wszczęciem postępowania przygotowawczego otrzymały kategorię B-10, Z;

7. Teczki wyjazdowe osób wyjeżdżających i kandydatów na wyjazd za granicę (dotyczących tzw. szarych obywateli), które posiadały kategorię „do końca życia” lub B-20, przekwalifikowano na B-5, Z (pkt 17 tabeli);

8. Teczki ewidencji operacyjnej na księdza (TEOK) z kategorii B-30 przekwalifikowano na B-10, Z; wyodrębniono także grupę dokumentacji dotyczącą Kościoła rzymskokatolickiego oraz związków wyznaniowych i stowarzyszeń katolickich, którą z kategorii „A” przekwalifikowano na B-15, E (pkt 25 tabeli);

9. Wprowadzono osobno karty operacyjne o kategorii B-10, E (pkt 27 tabeli);

10. Wprowadzono osobno karty osobowe tajnego współpracownika; jeśli dotyczyły mniej ważnych współpracowników, to otrzymały kategorię B-2, Z (pkt 28 tabeli).

W podsumowaniu wymieniono tylko te rodzaje akt, które w procesie nowelizacji zmieniły swoje kategorie z akt o wieczystym („A”) i długim okresie przechowywania (od B-20 do B-50) na akta o krótkim okresie przechowywania (od BC do B-15). Liczba akt operacyjnych o krótkim okresie przechowywania zwiększyła się po kolejnych nowelizacjach o 20,3 proc. i wzrosła z 40,9 proc. w 1957 r. do 61,2 proc. w 1985 r. Oznaczało to, że prawie dwie trzecie akt operacyjnych miało zostać w krótkim czasie (maksimum 15 lat) ustawowo wybrakowanych i zniszczonych. Celem, do którego zmierzano, była możliwie jak największa likwidacja stanu posiadania.

c) Zwiększanie liczby rodzajów akt operacyjnych i zmniejszanie okresu ich przechowywania

W procesie nowelizacji wykazu akt podział materiałów operacyjnych uległ zmianie. Wykaz akt stanowiący załącznik do zarządzenia nr 00123/57 z 1 lipca 1957 r. miał 22 rodzaje i „podrodzaje” akt operacyjnych.

W rozwiniętym wykazie akt operacyjnych i śledczych zawartym w zarządzeniu nr 0107/68 z 24 października 1968 r. akta operacyjne podzielono na 57 rodzajów i „podrodzajów”. Był to przeszło stu pięćdziesięcioprocentowy wzrost liczby rodzajów akt.

W zarządzeniu nr 08/71 z 15 grudnia 1971 r. w sprawie zmian w wykazie akt SB i MO wydzielono dodatkowy rodzaj akt. Zarządzenie wprowadziło natomiast 32 zmiany, obniżając za każdym razem okres przechowywania akt, przez co liczba rodzajów i „podrodzajów” akt zwiększyła się do 64.

Nowy wykaz akt, stanowiący załącznik do instrukcji będącej z kolei załącznikiem do zarządzenia nr 034/74 z 10 maja 1974 r., powiększył się o dwa nowe rodzaje akt. Po zmianach i poprawkach dział akt operacyjnych i śledczych zawierał 57 rodzajów i „podrodzajów”.

W wykazie akt, stanowiącym załącznik do instrukcji będącej z kolei załącznikiem do zarządzenia nr 030/79 z 2 lipca 1979 r., stan akt operacyjnych i śledczych pozostał bez zmian. Okres przechowywania poszczególnych pozycji również nie uległ zmianie.

Zarządzenie nr 049/85 z 8 lipca 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych było bardzo nowatorskie. Wprowadzono zasadę, że nie odsyłało do archiwum materiałów, których okres przechowywania nie przekraczał pięciu lat (B-5) (z wyjątkiem, kiedy zostały zarejestrowane w ewidencji operacyjnej – § 28, pkt 2 zarządzenia nr 049/85). Część materiałów operacyjnych została pogrupowana w nowe rodzaje akt. Liczbę rodzajów i „podrodzajów” akt zwiększono do 67.

Modyfikacje podziału akt operacyjnych i zwiększenie ich rodzajów świadczą o rozwoju i modernizacji pracy operacyjnej, zgodnie zresztą z kolejnymi instrukcjami o pracy operacyjnej. Systematyczne obniżanie kategorii okresu ich przechowywania wskazuje na stosowanie zasady „doraźności” i „użyteczności” wobec akt operacyjnych.

d) Wprowadzenie w wykazie akt, stanowiącym załącznik do zarządzenia nr 049/85, kwalifikacji kategorii akt na czas pokoju oraz zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny

Wprowadzenie w wykazie akt kwalifikacji kategorii akt na czas pokoju oraz zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny świadczy o tym, że władze komunistyczne liczyły się z potencjalnymi zagrożeniami dla funkcjonującego systemu komunistycznego w PRL. Wcześniej takiego niebezpieczeństwa nie było. Jak daleko ono sięgało, ukazują konkretne decyzje przyznające poszczególnym rodzajom akt operacyjnych kwalifikacje na okres zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny. Ogółem 67 rodzajom i „podrodzajom” akt przydzielono 68 kwalifikacji (P, Z, E) na okres zagrożenia państwa i wojny, w tym: grupę 45 rodzajów akt należało zniszczyć, a grupę 22 rodzajów akt ewakuować (stosunek wielkości to w przybliżeniu dwie trzecie zniszczyć i jedną trzecią zachować).

Interesy totalitarnego państwa i ekipy rządzącej wyrażały najpełniej dokumenty, które chciano zachować. Do ewakuacji wytypowano następujące rodzaje akt (według kolej-

ności porządkowej wykazu akt): teczki personalne wyeliminowanych OZI o kat. B-30 (poz. 9); wybrane akta rozpracowań operacyjnych dotyczące przestępstw szczególnej wagi o kat. B-50 (poz. 14); akta kontrolne śledztw i dochodzeń SB i MO o kat. B-20 (poz. 18); dokumentację dotyczącą różnych akcji operacyjno-zabezpieczających, kat. B-50, (poz. 24); teczki osób wyjeżdżających za granicę oraz kandydatów na wyjazd o kat. B-20 (poz. 25); wybrane rejestry dowodów rzeczowych i wybrane kwity depozytowe, kat. B-20 (poz. 27); akta osób zaginionych i nierozpoznanych zwłok, kat. B-30 (poz. 32); kopie orzeczeń i ekspertyz pozytywnych wydanych przez Zakład Kryminalistyki i wydziały kryminalistyki WUSW do spraw karnych i operacyjnych, mających znaczenie identyfikacyjne dotyczące konkretnych osób, kat. B-10, B-25 (poz. 33); materiał negatywowy filmów niezwiązanych ze sprawami karnymi, wykonanych przez Zakład Kryminalistyki i wydziały kryminalistyki WUSW, kat. B-15 (poz. 38); akta dotyczące współdziałania z organami bezpieczeństwa państw socjalistycznych (poszukiwania przestępców, korespondencja dotycząca zagadnień operacyjnych, korespondencja prywatna cudzoziemców), kat. B-30 (poz. 41); akta organizacji konspiracyjnych z okresu okupacji hitlerowskiej i nielegalnych organizacji i band działających po wyzwoleniu, kat. „A” (poz. 43); Poufny Przegląd Inwigilacyjny – dwa komplety z danego roku, kat. „A” (poz. 44); wybraną dokumentację związaną z ogłaszaniem i odwołaniem poszukiwań ogłoszonych w Poufnym Przeglądzie Inwigilacyjnym, kat. „A” (poz. 44); ewidencję i albumy fotograficzne przestępców, kat. B-25 (poz. 46); dokumentację dotyczącą Kościoła rzymskokatolickiego oraz związków wyznaniowych i stowarzyszeń katolickich, kat. B-15 (poz. 51); materiały z opracowań okresowych dotyczące biskupów, komisji episkopatu, organizacji katolików świeckich i innych wyznań nierzymskokatolickich, kat. B-20 (poz. 52); teczki inwigilacji szczególnej, kat. B-20 (poz. 54); indeks biograficzno-operacyjny na osoby prowadzące zorganizowaną działalność antypaństwową, kat. B-15 (poz. 56); opracowania i informacje dotyczące podstawowych przestępstw kryminalnych i czynników kryminogennych, kat. B-30 (poz. 57); kartoteka recydywistów, kat. B-50 (poz. 59); karty operacyjne, kat. B-10 (poz. 60); karty osobowe tajnego współpracownika, kat. B-30 (poz. 61).

Większość akt podlegających ewakuacji miała wysokie kategorie okresu przechowywania. Zdarzały się jednak akta o niskiej kategorii, jak np. karty operacyjne o kategorii B-10 czy kopie orzeczeń i ekspertyz pozytywnych wydanych do spraw karnych i operacyjnych, mających znaczenie identyfikacyjne dotyczące konkretnych osób – o kategorii B-10. Kluczem do wydzielenia akt podlegających ewakuacji była ich przydatność do podjęcia działań operacyjnych w sytuacji wystąpienia zagrożenia dla systemu totalitarnego. Chroniono interesy służb własnych i bratnich krajów socjalistycznych. Zachowywano wszystkie akta stanowiące podstawę do podjęcia działań operacyjnych w nowej sytuacji. Fakt wydzielenia do ewakuacji akt dotyczących najcenniejszej agentury, Kościoła katolickiego, osób wyjeżdżających za granicę czy niektórych akt kryminalnych świadczy o szerokim spektrum zainteresowania, a także o wykorzystywaniu przez Służbę Bezpieczeństwa określonych kategorii osób do swoich celów.

Interesy grupy rządzącej były zawarte również w dokumentach, które nakazywano zniszczyć. W tym przypadku chodziło o ukrycie kontaktów osobowych, zdobytych informacji oraz zatarcie śladów przestępczej działalności SB. Były to wszystkie pozostałe akta operacyjne (45 rodzajów). Ani jeden rodzaj akt operacyjnych nie podlegał kwalifi-

kacji pozostawienia ze względu na posiadaną wartość. Spośród najcenniejszych materiałów operacyjnych podlegających zniszczeniu można wyróżnić (według kolejności porządkowej wykazu akt): teczki personalne wyeliminowanych OZI o kat. B-5 (poz. 9); teczki personalne OZI, jeśli brały udział w rozpracowywaniu spraw charakteru politycznego szpiegostwa, kat. B-50 (poz. 10); teczki pracy OZI o kat. B-5 i „A” (poz. 11); teczki personalne właścicieli LK i MK, kat. B-5 (poz. 12); teczki personalne kandydatów na OZI, LK, MK, zarówno nadających się, jak i nienadających się do powtórnego wykorzystania oraz zmarłych, o kat. B-10, B-5, B-2 (poz. 13); wybrane rozpracowania operacyjne, obiektowo-zagadnieniowe dotyczące przestępstw szczególnej wagi, np. nielegalne organizacje, zbrojne podziemie antypaństwowe, wywiad, sabotaż, dywersja, rozpracowywanie placówek dyplomatycznych, z kat. B-50 (poz. 14); akta rozpracowań operacyjnych, obiektowo-zagadnieniowych, dotyczące przestępstw antypaństwowych niewymienionych w poz. 14 (nawet wtedy, jeśli względy historyczne lub naukowe przemawiały za tym, aby je zaliczyć do kat. „A”), o kat. B-10, „A” (poz. 15); akta kontrolne postępowań przygotowawczych w sprawach dotyczących szpiegostwa, nielegalnych organizacji, udziału w bandach zbrojnych, terroru politycznego, sabotażu i dywersji, kat. B-50 (poz. 16); akta kontrolne śledztw i dochodzeń SB i MO o kat. B-5 (poz. 18); rejestry śledztw i dochodzeń, kat. B-50 (poz. 22); teczki ewidencji operacyjnej na księży, kat. B-10 (poz. 49); problemy stosunków Polska–Watykan, kat. B-25 (poz. 50); karty osobowe tajnych współpracowników niepodlegające ewakuacji, kat. B-2 (poz. 61).

Wśród niszczonego materiału znajdowały się zarówno akta o wysokim, jak i niskim okresie przechowywania – od kat. „A” do BC. Niszczenie akt operacyjnych opatrzonego kategorią wieczystego przechowywania było niezgodne z Ustawą z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (rozdz. 1, art. 3; rozdz. 1, art. 5, pkt 1). Dla „bezpieki” nie miało to wielkiego znaczenia. Co więcej, materiały oznaczone niskimi kategoriami także mogły mieć dla osób postronnych ogromną wartość, np. dokumentacja funduszu operacyjnego o kat. BC. Na podstawie pokwitowań wydatków operacyjnych można było odtworzyć całą siatkę kontaktową. Wśród dokumentów operacyjnych nie było akt mniej lub bardziej „ważnych”. Były natomiast akta mniej lub bardziej cenne operacyjnie, zgodnie z potrzebami resortu. Na uwagę zasługuje fakt, że zniszczeniu podlegały wszystkie teczki pracy OZI, zarówno o kat. B-5, jak i kat. „A”. Wśród likwidowanych materiałów mogły znajdować się także dokumenty o znaczeniu historycznym.

W przypadku wystąpienia zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny wykaz akt przewidywał zniszczenie dwóch trzecich akt operacyjnych i ewakuację pozostałych. W ten sposób zarządzenie nr 049/85 zabezpieczało prawną możliwość zniszczenia większej części stanu posiadania i ukrycia dowodów pracy operacyjnej SB.

e) Polityczny charakter procesu nowelizacji wykazu akt

Chociaż proces nowelizacji wykazu akt, który ustalał okres przechowywania materiałów w archiwum, dotyczył przepisów ściśle archiwalnych, to nie ma wątpliwości, że nadając materiałom operacyjnym kategorie okresu przechowywania, kierowano się motywami politycznymi.

Podstawowym dowodem upolitycznienia procesu nowelizacji wykazu akt jest związek, jaki zachodził pomiędzy wydarzeniami politycznymi a okresem wydania zarządzenia archiwalnego oraz charakterystycznym zakresem wdrażanych zmian.

Pierwsze zarządzenie, nr 00123/57 z 1 lipca 1957 r., wprowadzono w ramach zmiany kursu polityki wewnętrznej, zaraz po tzw. odwilży gomułkowskiej w 1956 r. Zarządzenie precyzowało zasady postępowania z dokumentacją znajdującą się w jednostkach operacyjnych SB MSW. Tym samym było odzwierciedleniem politycznego zakresu zainteresowań resortu, który po „wydarzeniach październikowych” budował system inwigilacji i kontroli społeczeństwa. W wykazie akt stanowiącym załącznik do zarządzenia nr 00123/57 akta operacyjne zebrano w 7 rozdziałach, które miały razem 22 rodzaje i „podrodzaje” akt operacyjnych. Treść materiałów archiwalnych zawartych w wykazie akt dotyczyła głównie przestępstw antypaństwowych i postaw reakcyjnych oraz sposobów pozyskiwania poufnych informacji. Wykaz akt zakładał długi okres przechowywania większości materiałów: około 30 proc. akt przechowywano bezterminowo (kat. „A”), około 30 proc. akt – długo (kat. B-20, B-30), a około 40 proc. akt niszczone po krótkim okresie przechowywania (10 lat i mniej).

Pod koniec rządów Władysława Gomułki zasady postępowania z dokumentacją operacyjną znowelizowano zarządzeniem nr 0107/68 z 24 października 1968 r. Była to konieczność, ponieważ stary podział akt nie oddawał nowej rzeczywistości operacyjnej, którą ukształtowało wprowadzenie w życie Instrukcji nr 03/60 z 2 lipca 1960 r. o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa. Ta ostatnia została natomiast wdrożona w ramach zmian politycznych, które nastąpiły w latach sześćdziesiątych. Doprowadziło to do wprowadzenia wielu nowych rodzajów dokumentów, które ułożono w określone grupy tematyczne. W zreformowanym wykazie akt, który miał 26 działów i 495 rodzajów akt, materiały operacyjne zebrano w jednym dziale, jako akta operacyjne i śledcze, a następnie podzielono na 57 rodzajów i „podrodzajów” akt. W nowym wykazie nastąpił przeszło stu pięćdziesięcioprocentowy wzrost liczby rodzajów akt operacyjnych. Zracjonalizowano także okres przechowywania materiałów: około 23 proc. akt przechowywano bezterminowo (kat. „A”), około 35 proc. akt – długo (kat. od B-20 do B-50), około 36 proc. akt niszczone po krótkim okresie przechowywania (15 lat i mniej), około 5 proc. akt stanowiły akta o kategorii dostosowanej do „danego rodzaju spraw”.

Na zmiany wprowadzone w dziedzinie archiwizacji materiałów operacyjnych zarządzeniem nr 08/71 dyrektora Biura „C” z 15 grudnia 1971 r. złożyły się dwa czynniki. Pierwszym było wprowadzenie w życie nowej instrukcji o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych (załącznik do zarządzenia nr 006/70 ministra spraw wewnętrznych z 1 lutego 1970 r.). Drugim była zmiana ekipy rządzącej w grudniu 1970 r. i rozpoczęcie tzw. dekady gierkowskiej. Zarządzenie nr 08/71 zwiększyło do 64 liczbę rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych. Wprowadziło 37 zmian w kategoriach, obniżając za każdym razem okres przechowywania akt w archiwum. Jednocześnie nastąpiła zmiana w traktowaniu całości zasobu akt operacyjnych: około 14 proc. akt otrzymało kategorię bezterminowego przechowywania (kat. „A”), około 27 proc. akt otrzymało kategorię długiego okresu przechowywania (kat. od B-20 do B-50), około 54 proc. akt otrzymało kategorię krótkiego okresu przechowywania (15 lat i mniej), około 4 proc. stanowiły akta o kategorii wg „danego rodzaju spraw”. Kierownictwo rozumiało funkcjonowanie archiwum głównie w kategoriach operacyjnych i szkoleniowych, służących usprawnieniu i udoskonaleniu pracy SB i MO. Potwierdza to wypowiedź naczelnika Wydziału II Biura „C” MSW Jana Starzyckiego na krajowej naradzie naczeln-

ków wydziałów „C” w 1972 r.: „Chcę jeszcze przypomnieć, że przy porządkowaniu tezek pracy należałoby pozostawić na przechowanie na okres bezterminowy takie, które mogą mieć znaczenie szkoleniowe i historyczne. Co prawda na podstawie doniesień nikt historii pisać nie będzie, ponieważ chyba nigdy do tych celów nie będą udostępnione, ale do szkolenia mogą się przydać”⁸⁰. W rezultacie zmian, choć zdawano sobie sprawę z możliwości występowania wartości historycznej niektórych akt, okres przechowywania materiałów złożonych do archiwum podporządkowano dwóm kryteriom: użytkowemu i szkoleniowemu.

Zmiany wprowadzone „na szybko” zarządzeniem nr 08/71 skorygowano przemyślanym zarządzeniem nr 034/74 z 10 maja 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi MSW. Zawierało ono rozszerzony wykaz akt, podzielony na 28 działów i obejmujący 896 rodzajów akt. Chociaż nowy wykaz powiększono o dwa nowe rodzaje akt operacyjnych, to ostatecznie dział akt operacyjnych i śledczych zawierał po zmianach 57 rodzajów i „podrodzajów” akt. Nowością tego wykazu było znaczne zwiększenie rodzajów akt wytwarzanych w ogóle przez resort spraw wewnętrznych. Stosunek kierownictwa archiwum do okresu archiwizacji akt operacyjnych pozostał względnie stały: około 18 proc. akt miano przechowywać bezterminowo (kat. „A”), około 26 proc. – długo (kat. od B-20 do B-50), około 50 proc. akt miano niszczyć po krótkim okresie przechowywania (15 lat i mniej), około 5 proc. stanowiły akta o kategorii wg „danego rodzaju spraw”.

Zarządzeniem nr 030/79 z 2 lipca 1979 r. zredukowano w wykazie liczbę rodzajów akt z 896 do 742 pozycji, ale liczba materiałów operacyjnych i śledczych pozostała niezmienną. Okres przechowywania poszczególnych akt również nie uległ przekształceniom. Zarządzenie wprowadzało natomiast zmiany formalne związane z reformą administracyjną państwa, która dokonała jego podziału na 49 nowych województw i gminy.

Trzy zarządzenia wydane w dekadzie lat siedemdziesiątych spowodowały znaczne obniżenie kategorii przechowywania materiałów operacyjnych. Instrumentalne potraktowanie akt operacyjnych i podporządkowanie ich zawartości kryterium użyteczności operacyjnej świadczy o intensywnej pracy resortu oraz przygotowywaniu gruntu pod likwidację zasobu.

Wpływ wydarzeń politycznych, a konkretnie powstania „Solidarności” i wprowadzenia stanu wojennego, na obniżenie okresu przechowywania akt operacyjnych potwierdza pismo dyrektora Biura „C” płk. Kazimierza Piotrowskiego skierowane w czerwcu 1982 r. do naczelników poszczególnych wydziałów Biura „C”. Nakazuje w nim zmienić kategorie okresów przechowywania 18 rodzajów akt operacyjnych w następujący sposób:

- poz. 592 (teczki personalne wyeliminowanych TW...) z B-30 na B-10;
- poz. 593 (teczki pracy TW) z B-15 na B-5;
- poz. 594 (teczki personalne i teczki pracy wyeliminowanych TW w sprawach do-
różnych ustaleń i rozpracowań...) z B-5 na B-2;
- poz. 595 (teczki personalne wyeliminowanych właścicieli LK i MK) z B-15 na B-5;
- poz. 596 otrzymała nowe brzmienie – „Teczki personalne kandydatów na TW, właścicieli LK i MK”:

⁸⁰ AIPN, 0529/6, Referat naczelnika Wydziału II Biura „C” na krajowej naradzie naczelników wydziałów „C” z 25 I 1972 r., k. 138.

a) nadających się w przyszłości do powtórnego opracowania i pozyskania przeklasyfikowano z B-20 na B-10;

b) nienadających się w przyszłości do powtórnego opracowania i pozyskania (po zniszczeniu teczki personalnej kandydata na TW należało pozostawić notatkę z podaniem przyczyn zrezygnowania z pozyskania) zmieniono z B-10 na B-5;

c) wyeliminowanych z powodu zgonu ustalono na B-2;

– poz. 597 (teczki kontaktów informacyjnych) z B-10 na B-5;

– poz. 599 (akta spraw operacyjnych i akta kontrolne postępowań...) z B-20 na B-10;

– poz. 600 (teczki rozpracowań operacyjnych...) z B-20 na B-10;

– poz. 609 (teczki wyjazdowe osób wyjeżdżających za granicę...) z B-20 na B-10;

– poz. 614 (rejestr dowodów rzeczowych) z B-30 na B-10;

– poz. 621 (akta osób zaginionych i nierozpoznanych zwłok) z B-30 na B-10;

– poz. 623 (kopie innych orzeczeń i ekspertyz pozytywnych...) z B-20 na B-10;

– poz. 624 (kopie orzeczeń i ekspertyz negatywnych...) z B-2 i B-10 na B-5;

– poz. 629 (negatywy zdjęć sygnalitycznych) z B-20 na B-10;

– poz. 638 (teczki TEOK) z B-30 na B-10;

– poz. 652 (teczki ekspertyz) z B-20 na B-10⁸¹.

Wszystkie zmiany dotyczyły obniżenia kategorii i zostały w późniejszym zarządzeniu ministerialnym nr 049/85 z 8 lipca 1985 r. powtórzone i utrwalone. Praktyka pokazała, że od decyzji „na dole” był dyrektor Biura „C”. Zasadniczo to on podejmował decyzje, co robić z materiałami archiwalnymi⁸². Wpływ aktualnej sytuacji politycznej na postępowanie z aktami operacyjnymi potwierdzają notatki z odprawy służbowej zespołu brakującego akta w Biurze „C”, która odbyła się w styczniu 1983 r. w związku z brakowaniem teczek personalnych i pracy wyeliminowanych TW: „Tow. A. Opaliński stwierdził, że analizując powyższe materiały, należy kierować się zdrowym rozsądkiem, gdyż nie wszystko da się przewidzieć w obecnej chwili. A. Olborska zaznaczyła, że dopóki sytuacja w kraju nie ustabilizuje się, to należałoby mikrofilmy pozostawić, bo nie wiadomo, czy nie będą potrzebne”⁸³.

Zarządzenie nr 049/85 z 8 lipca 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych miało (w porównaniu z poprzednimi zarządzeniami) w kwestii przechowywania akt operacyjnych wyraźny charakter „schyłku epoki komunizmu”. Po powstaniu „Solidarności”, po wprowadzeniu i zniesieniu stanu wojennego, czyli po tzw. zwycięskim boju, komuniści przygotowywali się do odwrotu na z góry upatrzone pozycje, co znalazło swoje odbicie również w przepisach archiwalnych. Zarządzenie wprowadziło zasadę nieodsyłania do archiwum materiałów, których okres przechowywania nie przekraczał pięciu lat (B-5) (z wyjątkiem, kiedy zostały zarejestrowane w ewidencji operacyjnej). Oznaczało to, że będą przechowywane i niszczone w jednostkach operacyjnych. Część akt operacyjnych została pogru-

⁸¹ AIPN, 0544/5, Pismo dyrektora Biura „C” płk. Kazimierza Piotrowskiego do naczelnika Wydziału VIII Biura „C” MSW z 5 VI 1982 r. w sprawie wprowadzenia zmian w wykazie akt, k. 61–61v.

⁸² O niszczeniu dokumentów operacyjnych w Wydziale II Biura „C” w latach osiemdziesiątych zob. S. Koller, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji...*, s. 223–227.

⁸³ AIPN, 0355/93, Protokół odprawy służbowej aktywu służbowego i zespołu brakującego materiały odbytej 19 I 1983 r., k. 3.

powana w nowe rodzaje akt. Stan materiałów operacyjnych uległ zwiększeniu do 67 rodzajów i „podrodzajów” akt. Liczbę akt operacyjnych przechowywanych wiecześnie zredukowano do 7,5 proc. stanu posiadania, liczbę akt o długim okresie przechowywania ustalono na poziomie 29,8 proc., a liczba akt niszczonech po krótkim okresie przechowywania wynosiła 61,2 proc. stanu akt operacyjnych. Zarządzenie nadało poszczególnym rodzajom dokumentacji kwalifikacje na okres zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny: w przypadku akt operacyjnych 45 rodzajów akt należało zniszczyć, a 22 rodzaje akt ewakuować. Informacje zawarte w ewakuowanych materiałach miały umożliwić dalsze prowadzenie ukrytych działań operacyjnych. Treść dokumentacji przeznaczonej do zniszczenia dotyczyła osób, wydarzeń i działań, które z obawy o własne bezpieczeństwo należało utajnić. Zarządzenie stwarzało warunki umożliwiające w wyjątkowej sytuacji całkowitą likwidację zasobu.

Zakończenie

Brakowanie i niszczenie materiałów archiwalnych złożonych w Archiwum BEO/Biura „C” MSW dokonywało się w latach 1956–1989 na podstawie odpowiednich zarządzeń i instrukcji ministra spraw wewnętrznych lub dyrektora Biura „C”. Jednym z podstawowych czynników w procesie brakowania i niszczenia akt był wykaz akt. Dzielił on wszystkie materiały archiwalne wytworzone w resorcie MSW na poszczególne rodzaje oraz ustalał okres ich przechowywania w archiwum, czyli tzw. kategorie, po którym akta miały zostać wybrakowane i zniszczone. Wśród nich znajdowały się akta operacyjne SB.

W latach 1956–1989 ukazało się pięć ministerialnych zarządzeń archiwalnych regulujących postępowanie z dokumentacją powstałą w jednostkach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa oraz jedno zarządzenie dyrektora Biura „C” w sprawie zmian w wykazie akt SB i MO. Były to: zarządzenie nr 00123/57 z 1 lipca 1957 r., zarządzenie nr 0107/68 z 24 października 1968 r., zarządzenie nr 08/71 z 15 grudnia 1971 r., zarządzenie nr 034/74 z 10 października 1974 r., zarządzenie nr 030/79 z 2 lipca 1979 r. i zarządzenie nr 049/85 z 8 lipca 1985 r. Normatywy te wprowadzały w życie instrukcje i wykazy akt określające okres przechowywania materiałów archiwalnych złożonych do archiwum. Oprócz ogólnych zarządzeń ministerialnych dyrektor Archiwum BEO/Biura „C” decydował o zmianach w wykazie akt, podejmując wobec określonego rodzaju akt operacyjnych doraźne decyzje o charakterze politycznym.

Analiza porównawcza kolejnych wykazów akt dowiodła, że w procesie ich nowelizacji dokonywano systematycznego obniżania kategorii przechowywania akt operacyjnych. O ile w 1957 r. 27,3 proc. rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych zaliczano do kategorii „A”, to w 1985 r. kwalifikowano ich o 20 proc. mniej – tylko 7,5 proc. Liczba rodzajów akt operacyjnych o długim okresie przechowywania pozostawała w całym okresie mniej więcej stała – ok. 30 proc. O ponad 20 proc. zwiększyła się liczba rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych klasyfikowanych do szybkiego zniszczenia z 40,9 proc. rodzajów w 1957 r. do 61,2 proc. rodzajów w 1985 r. Wprowadzanie nowych rodzajów akt związane było z wdrażaniem nowych przepisów o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa. Przyczyny przekwalifikowywania rodzajów akt operacyjnych na coraz niższe kategorie okresu przechowywania miały charakter polityczny. Kierownictwo resortu prowadziło politykę znacznego ograniczania sta-

nu posiadania zasobu archiwalnego akt operacyjnych oraz stworzyło warunki do jego szybkiej i całkowitej likwidacji.

W omawianym okresie liczba rodzajów i „podrodzajów” akt operacyjnych uległa prawie potrojeniu – z 22 rodzajów i „podrodzajów” w 1957 r. do 67 rodzajów i „podrodzajów” w 1985 r. Świadczy to o znacznej rozbudowie działań operacyjnych SB i starannym dokumentowaniu pracy operacyjnej. Wykaz akt z 1985 r. charakteryzował się dodatkową kwalifikacją akt na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub wojny. W przypadku takiego zagrożenia przewidywano zniszczenie prawie dwóch trzecich rodzajów akt operacyjnych, a ewakuację jednej trzeciej. Podlegały jej akta operacyjne, których zawartość stanowiła podstawę do podjęcia działań w nowej sytuacji politycznej. Likwidacji miały ulec akta, których zawartość kompromitowała SB, ujawniała agenturę, dokumentowała prowadzone działania operacyjne.

Nowelizacja wykazów akt podyktowana była określonymi potrzebami SB oraz zmianami zachodzącymi w polityce wewnętrznej. Świadczy o instrumentalnym traktowaniu materiałów archiwalnych oraz podporządkowaniu zasad postępowania z dokumentacją archiwalną potrzebom funkcjonariuszy państwa komunistycznego.

Analiza zmian zachodzących w okresie przechowywania akt operacyjnych SB została przeprowadzona wyłącznie na podstawie zapisów znajdujących się w nowelizowanych zarządzeniach wykazach akt. Należy wziąć pod uwagę, że praktyka mogła od tych zasad odstępować. Jeśli jednak odstępowała, to w kierunku swobody w niszczeniu, a nawet w przywłaszczaniu sobie akt przez funkcjonariuszy.

W celach porównawczych należy zbadać zmiany okresu przechowywania innych ważnych rodzajów dokumentów, jak np. akt normatywnych czy też akt techniki i obserwacji operacyjnej. Interesującą kwestią pozostaje porównanie zasad stosowanych w nowelizacjach okresu przechowywania akt wytworzonych przez SB z normami obowiązującymi w tym samym czasie w archiwach państwowych.

STRESZCZENIE

Masowe niszczenie archiwaliów przez Służbę Bezpieczeństwa w latach 1989–1990, czyli już po ustaleniu Okrągłego Stołu, spowodowało społeczeństwo, środowiska opozycyjne i dziennikarskie do wyrażenia głośnego protestu. Pod naciskiem zmasowanej kampanii prasowej 31 stycznia 1990 r. minister spraw wewnętrznych zakazał niszczenia dokumentów w resorcie spraw wewnętrznych, w tym materiałów archiwalnych, których starano się pozbyć niezgodnie nawet z przepisami MSW. Autor omawia zarządzenia ministra spraw wewnętrznych z lat 1956–1989 regulujące sposób postępowania z materiałami powstałymi w jednostkach operacyjnych SB. Celem artykułu jest próba udzielenia odpowiedzi na podstawowe pytania dotyczące sposobów i przyczyn niszczenia dokumentów przez SB, m.in.: jaki był stosunek resortu do wytworzonych akt operacyjnych, jakie materiały operacyjne podlegały przechowaniu, a jakie zniszczeniu, jakimi kryteriami operowało kierownictwo resortu podczas ustalania kategorii okresu przechowywania dokumentów operacyjnych, dlaczego je niszczone i czym się przy tym kierowano, a także czy brakowanie i niszczenie materiałów wytworzonych przez SB miało w PRL charakter polityczny.

Słowa kluczowe: brakowanie dokumentów SB, niszczenie dokumentów archiwalnych SB, instrukcja archiwalna MSW, rzeczowy wykaz akt MSW, zarządzanie archiwami MSW, Okrągły Stół.

SUMMARY

The mass destruction of the archival materials by the Security Services in the years from 1989 to 1990, i.e. after the Round Table Arrangements provoked the society, opposition and journalistic circles to express their loud objection. Under the pressure of the mass press campaign on 31 January 1990 the Minister of Internal Affairs forbade to destroy the documents in the Ministry of Internal Affairs, including the archival documents that were attempted to get rid of contrary to the regulations of the Ministry of Internal Affairs. The author discusses the ordinance of the Minister of Internal Affairs from the years from 1956 to 1989 regulating the procedures with the materials created in the operational units of the Security Services. The objective of the article is an attempt to answer the basic questions regarding the ways and causes of destroying the documents by the Security Services, among others: what the attitude of the ministry to created operational files was, which operational materials were subject to storage and which ones were the subject to destruction, which were the criteria that the Ministry had during establishing the category of period of storing the operational documents, why they were destroyed and what were the grounds as well as the question whether sorting and destruction of the materials prepared by the Security Services was of the political nature in the People's Republic of Poland.

Key words: sorting of the documents of the Security Services, destruction of the archival documents of the Security Services, archival instruction of the Ministry of Internal Affairs, factual list of the files of the Ministry of Internal Affairs, management of the archives of the Ministry of Internal Affairs, the Round Table.